

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Miroslava Jasenčáková

**Protialkoholní kampaň v Sovětském svazu
v letech 1985 - 1988**

Diplomová práce

Praha 2014

Autor práce: **Miroslava Jasenčáková**

Vedoucí práce: **Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2014

Bibliografický záznam

JASENČÁKOVÁ, Miroslava. *Protialkoholní kampaň v Sovětském svazu v letech 1985 – 1988*. Praha, 2014. 74 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.

Abstrakt

Diplomová práce „Protialkoholní kampaň v Sovětském svazu v letech 1985 – 1988“ analyzuje vývoj a jednotlivé aspekty opatření pro boj s alkoholismem, která byla přijata v květnu 1985. Ta zahrnovala například výrazné omezení produkce a prodeje alkoholických nápojů a řadu propagačních prostředků. Z časového hlediska je hlavní důraz kladen na období, kdy kampaň probíhala. Pro objasnění kontextu dané problematiky je zahrnut také stručný exkurz ke kořenům ruského alkoholismu, který sahá až do dob středověku. Situace po zavedení kampaně je sledována v prostoru Sovětského svazu, důraz je kladen zejména na vývoj politiky centra. S ohledem na těžké ekonomické dopady přijatých opatření a vysokou míru nespokojenosti obyvatelstva byl protialkoholní program nakonec zrušen. Z těchto důvodů bývá často interpretován jako neúspěšný. Hlavním cílem práce je posouzení možnosti jistých úspěchů kampaně a vyhodnocení předpokladu, že čelní představitelé Sovětského svazu, kteří ji připravovali, si mohli být vědomi rozporu mezi deklarovanými cíli a následnými skutečnými výsledky kampaně.

Abstract

The thesis "Anti-alcohol Campaign in the Soviet Union in the years 1985 - 1988" analyzes the various aspects of development and measures used to combat alcoholism, which were adopted in May 1985. This included, for example, significant reduction of the production and sale of alcoholic beverages and a variety of promotional tools. Chronologically, the main emphasis is on the period when the campaign took place. To clarify the context of the

issue is also included a brief excursion to the roots of Russian alcoholism, which dates back to the Middle Ages. The situation after the introduction of the campaign is tracked within the Soviet Union, emphasis is placed on development of the policy within the nation's center. Concerning the severe economic impact of the measures adopted and the high level of public discontent alcohol program was eventually canceled. For these reasons, it is often interpreted as a failure. The main goal of the thesis is to assess the possibility of some successes and campaign evaluation, provided that the leaders of the Soviet Union, who prepared it, might have been aware of the contradiction between the stated objectives and actual results subsequent campaigns.

Klíčová slova

Protialkoholní kampaň, Sovětský svaz, Gorbačov, spotřeba alkoholu, reformy, Ligačev, Solomencev

Keywords

Anti-alcohol Campaign, Sovie Union, Gorbachev, alcohol consumption, reforms, Ligachev, Solomentsev

Rozsah práce: 126303 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 16.května 2014

Miroslava Jasenčáková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Karlu Svobodovi, Ph.D. za jeho rady a trpělivost při vedení mé diplomové práce.

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno: Miroslava Jasenčáková
E-mail: jasencakova@centrum.cz
Semestr: letní
Akademický rok: 2011/2012
Název práce: Protialkoholní kampaň v Sovětském svazu v letech 1985-1988
Předpokládaný termín ukončení (semestr, školní rok): LS 2013/2014
Vedoucí diplomového semináře: Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.
Vedoucí práce: Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.
V čem se oproti původnímu zadání změnil cíl práce? Diplomová práce „Protialkoholní kampaň v Sovětském svazu v letech 1985 – 1988“ analyzuje vývoj a jednotlivé aspekty opatření pro boj s alkoholismem, která byla přijata v květnu 1985. Ta zahrnovala například výrazné omezení produkce a prodeje alkoholických nápojů a řadu propagačních prostředků. S ohledem na těžké ekonomické dopady přijatých opatření a vysokou míru nespokojenosti obyvatelstva byl protialkoholní program nakonec zrušen. Z těchto důvodů bývá často interpretován jako neúspěšný. Hlavním cílem práce je posouzení možnosti jistých úspěchů kampaně a vyhodnocení předpokladu, že čelní představitelé Sovětského svazu, kteří ji připravovali, si mohli být vědomi rozporu mezi deklarovanými cíli a následnými skutečnými výsledky kampaně.
Jaké změny nastaly v časovém, teritoriálním a věcném vymezení tématu? Práce se zabývá průběhem protialkoholní kampaně na území SSSR, která trvala v letech 1985-1988. Z časového hlediska bude tedy hlavní pozornost věnována 80. létům 20. století, kdy kampaň probíhala, s příležitostnými exkursy do minulosti. Sleduje politiku centra.
Jak se proměnila struktura práce (vyjádřete stručným obsahem)? 1) Úvod (představení tématu, výzkumné otázky a cíle práce, zdůvodnění jeho volby, teritoriální + časové vymezení, struktura práce, zhodnocení literatury, která k tématu existuje a použitých zdrojů, poukázání na problémy při zpracovávání práce) (2) Teoretický a historický rámec 3) Politické aspekty kampaně 4) Ekonomické aspekty kampaně 5) Sociální aspekty kampaně 6) Závěr
Jakým vývojem prošla metodologická koncepce práce? Práce je případovou studií s prvky komparace (srovnávány jsou postupy jednotlivých prohibičních kampaní). Teoretický rámec: Alkoholismus jako společensko-kulturní fenomén - Alkohol a společnost - Počátky vnímání alkoholismu jako společenského a zdravotního problému - Potenciální podmínky pro vznik alkoholismu - Prohibice jako nástroj v boji proti alkoholismu - Je případ SSSR něčím výjimečný? Historický rámec:

- Středověké kořeny alkoholismu.
- První prohibiční kampaně (v období carského Ruska).
- Obecná struktura protialkoholních kampaní SSSR a jejich úskalí.
- Zmapování vývoje boje proti alkoholismu ve 20. století (kampaně Witteho, kampaně v 50. letech a kampaně r. 1972).
- Sledovány jsou tyto aspekty:

o Ekonomické aspekty (výrazné dopady na státní rozpočet, možné zefektivnění práce, snížení úrazovosti a úmrtnosti v rámci nehod, snížení kriminality, problém vzniku černého trhu, vznik organizovaných zločineckých struktur)

o Politické aspekty (přístup předních politiků v rámci vnitrostranických jednání, stranická opozice proti kampani (např. ministerstvo financí, Gosplan)

o Sociální aspekty (zásah do soukromí jedince, problém hledání náhražek a z toho plynoucí zdravotní následky)

Které nové prameny a sekundární literatura byly zpracovány a jak tato skutečnost ovlivnila celek práce?

Primární zdroje:

Frederick Engels, „The Condition of the Working Class in England“, Marx/Engels Internet Archive, <https://www.marxists.org/archive/marx//works/1845/condition-working-class/> (staženo, 1.4.2014).

Michail S. Gorbačev, Sobranije sočinenij. Tom 2, Mart 1984 – oktjabr 1985 (Moskva: Izdatel'stvo Ves' mir, 2008), 613 s.

Michail S. Gorbačev, Žizn' i reformy: Kniga 1 (Moskva: Novosti, 1995), 597 s.

Alexandr N. Jakovlev, Omut pamjati (Moskva: Vagrius, 2001), 603 s.

Jegor K. Ligačev, Izbrannyje reči i stat'ji (Moskva: Polizdat, 1989), 320 s.

Jegor Ligačev, Kto predal SSSR? (Moskva: Eksmo, 2010), 357 s.

Nikolaj I. Ryžkov, Glavnyj svidetel' (Moskva: Algoritm, 2009), 113 s.

Michail S. Solomencev, Začistka v Politburo: Kak Gorbačev ubiral „vragov perestrojki“ (Moskva: Algoritm, 2011), 112 s.

Vitalij I. Vorotnikov, Chronika absurda. Otdelenie Rossii ot SSSR (Moskva: Algoritm, 2011), 175 s.

Sekundární literatura:

Katherine B. Eaton, Daily Life in the Soviet Union (Westport: Greenwood press, 2004), 320 s.

Igor J. Frojanov, Pogruženije v bezdnu: Rossija na ischode XX veka (Sankt-Petersburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 1999), 794 s.

David. J. Hanson, Preventing Alcohol Abuse: Alcohol, Culture, and Control (Westport: Greenwood Publishing Group, 1995), 140 s.

Philip Hanson, From Stagnation to Catastroika: Commentaries on the Soviet Economy, 1983-1991 (New York: Praeger, 1992), 255 s.

Dwight B. Heath, (ed.), International Handbook on Alcohol and Culture (Westport: Greenwood, 1995), 391 s.

Dwight B. Heath, Drinking Occasions: Comparative Perspectives on Alcohol and Culture (New York: Brunner-Routledge, 2012), 240 s.

Galina Karpova, „Vypjom za Rodinu! Pitelnye praktiki i gosudarstvennyj kontrol' v SSSR“, in Sovetskaja social'naja politika: sceny i dejstvujuščie lica, 1940 - 1985, ed. Jelena Jarskaja-

Charakterizujte základní proměny práce v době od zadání projektu do odevzdání tezí a pokuste se vyhodnotit, jaký pokrok na práci jste během semestru zaznamenali (v bodech):

- došlo ke zúžení tématu a stanovení konkrétních sledovaných otázek
- teritoriální vymezení tématu bylo konkretizováno (práce sleduje politiku centra s přihlédnutím k vývoji ve vybraných republikách, které mohly být kampaní značně ovlivněny)
- byl stanoven metodologický koncept práce (chronologické členění práce s analýzou vybraných problémů)

Podpis studenta a datum:		
Schváleno:	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		

OBSAH

OBSAH	10
ÚVOD	11
LITERATURA K TÉMATU	13
1. ALKOHOL V RUSKÉ TRADICI I HISTORII	17
1.1. Alkoholismus jako společensko-kulturní fenomén	17
1.2. Kořeny ruského problému s alkoholismem	19
1.3. Počátky boje proti alkoholismu a snahy o ozdravení společnosti	22
1.4. Sovětský svaz a jeho postoj k alkoholismu	26
1.5. Model ruského a sovětského alkoholismu a metody uplatňované v boji proti tomuto jevu	33
2. KAMPAŇ 1985 – 1988: ROZDÍLY A SPECIFIKA	35
2.1. Zavedení kampaně	35
2.2. Alkoholismus a společnost v osmdesátých letech	39
2.3. Kulturně vzdělávací aspekty kampaně a jejich dopad na společnost	44
2.4. Ekonomické aspekty	49
2.5. Oficiální ukončení kampaně	56
3. POLITICKÉ POZADÍ ZAVEDENÍ KAMPAŇ: JEJÍ ODPŮRCI A ZASTÁNCI	58
ZÁVĚR	64
SUMMARY	67
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	69
Primární zdroje	69
Sekundární literatura	71

ÚVOD

Problém alkoholismu provází ruskou společnost již od samého počátku jejího formování. Zejména pak od konce devatenáctého století začalo být na fenomén alkoholové závislosti poukazováno v tom smyslu, že se jedná o negativní sociální úkaz. Nedlouho poté se objevily i první podněty k hledání řešení tohoto jevu a opilství byl vyhlášen otevřený boj, který byl realizován formou protialkoholních kampaní organizovaných primárně shora. Představoval jednu z výrazných výzev modernizace pozdního Ruského impéria i Sovětského svazu.

Navzdory značným snahám i rozsahu kampaní ale k viditelnému dlouhodobému zlepšení nedošlo. Naopak je patrné, že se i obyvatelstvo současného Ruska nadále se závislostí na alkoholu potýká. Ta postihuje všechny společenské vrstvy a představuje jednu z hlavních příčin úmrtí v zemi. Vedle cyklických ozvěn první a druhé světové války je také významným demografickým faktorem. Zatímco stále trvající následky obou válek se podílejí na nízké porodnosti, široce rozšířený alkoholismus se podílí také na bezprecedentní mužské úmrtnosti v období míru¹ (střední délkou života mužů se Rusko ve statistikách řadí až na 151. místo na světě²).

Pod jedním z nejvýraznějších zásahů proti alkoholismu v ruské i sovětské historii je podepsána vláda Michaila Gorbačova, která protialkoholní kampaň zavedla v roce 1985 jako součást modernizace sovětské společnosti s cílem zlepšit životní podmínky ve státě. Jednalo se o dosud poslední radikální pokus vyřešit problém alkoholové závislosti, který byl na území postsovětských států aplikován. Kampaň je dodnes - téměř po třiceti letech od svého zavedení - stále předmětem sporů. Historiky, ekonomy i politiky dělí totiž na dva základní směry. První z nich se ke kampani staví odmítavě, přičemž svůj postoj staví především na negativních dopadech kampaně a růstu nelegální produkce. Druhý směr pak kampaň obhajuje a poukazuje na její možné pozitivní dopady jako například snížení úmrtnosti. Názor první skupiny, tedy negativní postoj, převládá. V poslední době přibývá ale i opačných názorů, které kampani s jistou opatrností přisuzují úspěchy. Jako příklad lze uvést článek ruských ekonomů Olega Tsyvinského a

¹ Serger Gurijev, Oleg Cyvinskij, „Ratio economica: Vodka i sigarety,“ Rossijskaja ekonomičeskaja škola, <http://www.nes.ru/ru/media/publications/2008/may/sguriev-vedomosti-may13> (staženo 1.4.2014).

² „Life expectancy at birth,“ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html> (staženo 5.4.2014).

Sergeje Gurijeva, který se v dubnu 2013 objevil v ruských novinách „Vedomosti“. Ten Gorbačovovu protialkoholní kampaň považuje za velice úspěšný projekt, díky kterému se podařilo zachránit velké množství životů. Situaci v průběhu kampaně ale sleduje pouze z demografického hlediska. Zároveň článek upozorňuje i na proměnu veřejného mínění v otázce kampaně. Zatímco v roce 1988 představovala obecná nespokojenost se zavedenými opatřeními jeden z důvodů, proč byla kampaň zastavena, dle průzkumu Ruského výzkumného centra pro veřejné mínění (Všerossijskij centr izučeniija obščestvennogo mnenija) z května 2005 považovalo 58 % dotázaných kampaně za správnou.³

Gorbačovova kampaň a její odkaz představují ústřední námět této práce. Dílčích otázek, které si lze v souvislosti s bojem proti opilství položit, existuje celá řada. Je například možné zkoumat celou škálu aspektů regionální politiky ve vztahu ke kampani či se zaměřit na konkrétní problémy vybrané oblasti. Není tedy v možnostech této práce vše plně postihnout. Problematiku kampaně se však práce snaží obsáhnout jako celek, neboť hlavním cílem, který si klade, je zhodnotit gorbačovský protialkoholní zásah z pozitivněji pojaté perspektivy navzdory skutečnosti, že oficiální záměr kampaně nebyl splněn. Dále je ambicí práce posouzení předpokladu, že čelní představitelé země si mohli být vědomi rozporu mezi deklarovanými cíli a následnými skutečnými výsledky přijatých opatření. V této souvislosti je sledována především role Michaila Gorbačova, kterému často bývá přisuzován hlavní podíl na zavedení kampaně, Jegora Ligačova a Michaila Solomenceva – hlavních organizátorů kampaně. Nelze ale opomenout ani její oponenty – například Nikolaje Ryžkova a Alexandra Jakovleva.

Práce si klade za cíl odpovědět na otázku, zda kampaň měla také nějaké pozitivní dopady a jaká poučení si z její aplikace mohli vzít političtí následovníci Michaila Gorbačova. Byla tato kampaň oproti jiným snahám o potlačení alkoholismu v Rusku či SSSR něčím výjimečná? Mohli si být sovětské představitelé vědomi již od samého počátku rozporu mezi deklarovanými cíli a následnými skutečnými výsledky kampaně? Z obecnějšího hlediska je ambicí práce také posouzení způsobu, jakým byl boj proti alkoholismu proveden – tedy lze-li na společnost, která sice není zcela svobodná, ale prochází určitým druhem modernizace, aplikovat tak razantní reformu vedenou shora a

³ Serger Gurijev, Oleg Cyvinskij, „Antialkohol'naja kampanija Gorbačeva spasla 1,6 mln žiznej, a ee zaveršeniye privedo k dopolnitel'nym 2,15 mln smertej,“ *Vedomosti*, http://www.vedomosti.ru/opinion/news/10921581/vysokie_deti_gorbacheva (staženo, 5.11.2013).

následně očekávat kladné výsledky. Její realizace totiž značně ovlivňuje návyky a zasahuje do soukromí.

Pro zodpovězení těchto otázek práce naznačuje, kam až vedou kořeny ruského alkoholismu, který je často až stereotypně zdůrazňován jako výrazný rys ruské kultury, a také ideologické i praktické důvody vedoucí k boji proti alkoholismu. Dále zkoumá komplexní fungování kampaně – proces jejího vzniku v nejvyšších politických kruzích, obecněji pojatý vztah centra a periferie, legislativní opatření, realizaci kampaně a její formu, sociální a ekonomické dopady.

Z časového hlediska je hlavní důraz kladen na období let 1985-1988, kdy protialkoholní kampaň probíhala. Je ovšem nutné zahrnout také historické aspekty - tedy již zmíněné kořeny ruského alkoholismu a výsledky snažení carských a sovětských vlád o vypořádání se s danou problematikou. Práce proto zahrnuje širší exkurz napříč dějinami Ruska. V této souvislosti je nutné podotknout, že toto odbočení od hlavní linie práce je zapříčiněno hlubokým a komplikovaným původem, jaký alkoholismus v ruské společnosti má.

Chronologicky řazený historický exkurz tvoří první část práce. Dále následuje zevrubná analýza gorbačovské kampaně, která posuzuje její specifika a odlišnosti od dříve přijatých opatření. Tato kapitola je založena především na sekundárních zdrojích a jejím hlavním cílem je vyhodnocení přijatých opatření a výsledků kampaně. Toho je dosaženo také srovnáním jednotlivých aspektů protialkoholního programu s aktivitami vlád z předchozích období. Poslední část zkoumá na základě primárních zdrojů (memoárů a politických projevů) rozpory mezi čelními představiteli Sovětského svazu ve vztahu k zavedeným opatřením a jejich celkový vztah k boji proti alkoholismu v zemi.

LITERATURA K TÉMATU

Práci poskytla velmi cenné informace řada primárních zdrojů, zejména memoárů a statí sovětských politiků, kteří se danou problematikou zabývali. Co se memoárů týče, jde především o publikace hlavních aktérů protialkoholní kampaně – Michaila Gorbačova, Jegora Ligačova a Michaila Solomenceva. Při čerpání z těchto zdrojů je třeba vzít v úvahu, že jejich autoři byli hlavními strůjci kampaně, a tudíž se ji zpětně snažili vyložit v co

nejpozitivnějším duchu a nepřipouštěli si do takové míry možnost, že zavedená opatření měla také své chyby. Dále je využíváno také pamětí jejich oponentů – Nikolaje Ryžkova a Alexandra Jakovleva. Další užitečné primární zdroje pak představují zákony vydané v rámci boje s alkoholismem a proslovy ze zasedání Komunistické strany Sovětského svazu (Komunističeskaja partija Sovetskogo Sojuza). Neméně cenný materiál představují novinové články, které o průběhu kampaně informovaly. V tomto ohledu je využit zejména časopis „Trezvość i kul'tura,“ který měl boj proti alkoholismu propagovat. Velmi užitečný pramen pak představují také sovětské protialkoholní plakáty, které je možné vidět v Muzeu Ruské Vodky v Petrohradu.

Problém do jisté míry představují statistiky – všechny jsou přejímány ze sekundárních zdrojů a ne vždy se shodují. Problém oficiálních dat, která se zabývají tendencemi konzumace alkoholu, spočívá ve dvou zásadních skutečnostech. Během některých období Sovětského svazu statistiky neinformovaly o stavu alkoholismu v zemi zcela pravdivě, neboť stát na tento problém z ideologických důvodů nechtěl upozorňovat. Jedná se zejména o šedesátá a sedmdesátá léta. Další komplikaci pak představuje reálná spotřeba alkoholu. Oficiální statistiky totiž mapují jen prodej a spotřebu alkoholických nápojů ze státem kontrolovaného původu, nezahrnují tudíž široce rozšířenou nelegální domácí výrobu. V přejatých zdrojích je ale tento problém částečně řešen - například sledováním spotřeby cukru, který představuje základní surovinu pro výrobu samogonu. Lze tak získat spolehlivější data.

Tématu protialkoholní kampaně z let 1985-1988 je v odborné literatuře věnován poměrně velký prostor, ale často pouze v rámci publikací, které se zabývají širší problematikou, například otázkou alkoholismu v Rusku či ve světě v obecné rovině, reformami v době Michaila Gorbačova či ekonomickými aspekty Sovětského svazu. Existující odborná literatura vztahující se k dané problematice je především anglicky a rusky psaná, historického či politologického zaměření.

Zatímco západoevropští a američtí autoři kampani věnovali poměrně velkou pozornost, jejich ruští kolegové se poměrně dlouhou dobu zabývali tématem pouze po stránce zdravotní a sociální - politické a ekonomické problémy zůstávaly částečně mimo jejich zájem. První publikací, kterou lze v tomto ohledu považovat za průlomovou, je kniha ruské historičky Iriny Takaly „Veseliye Rusi: istorija alkogol'noj problemy v Rossii“ z roku 2002. Ta obsáhla komplexně tematiku ruského alkoholismu od dob středověku. Zabývá se především otázkou jeho původu. Zároveň ale zkoumá také metody, které byly v boji s alkoholem uplatňovány. Z ruských autorů je nezbytné zmínit ještě moskevské historiky

Igora Kurukina a Jeleny Nikulinu, kteří společně publikovali knihu „Povsedněvnaja žizn‘ ruskogo kabaka ot Ivana Groznogo do Borisa Jelcina.“ Stejně jako publikace Takaly mapuje danou problematiku do hloubky a v podobném časovém období, jen o něco podrobněji. Dalším ruským autorem, který se problematice věnuje v rámci své monografie, je Igor Frojanov. Jeho kniha „Pogruženie v bezdnu“ analyzuje postupné ekonomické i politické zhroucení Sovětského svazu. Otázka protialkoholní kampaně představuje významnou část knihy. Opomenout nelze ani studii petrohradských autorů G. Kirjuščenka a F. Petrovy „Alkohol’naja pravovaja politika a antialkohol’noe zakonodatelstvo sovetskogo gosudarstva: uroki istorii i puti soveršenstvovanija,“ která představuje podrobný přehled legislativních protialkoholních opatření přijímaných po roce 1917, a publikaci Vilijama Pochlebkina, experta na historii ruské gastronomie, „Čaj i vodka v istorii Rossii“. Ta analyzuje mimo jiné i tradici ruského pití vodky. Sborníkový příspěvek historičky Galiny Karpovy „Vypjom za Rodinu! Pitelnye praktiki i gosudarstvennyj kontrol“ obohacuje kompletní obraz alkoholové problematiky o otázku vztahu ruské společnosti k alkoholu do roku 1985.

Z anglicky psané literatury věnované tématu je nejnvýraznější publikace Stephena Whitea „Russia goes dry: alcohol, state and society,“ která se podrobně zabývá dopady nadměrné konzumace alkoholu na rodinu a ekonomiku. Kniha pojímá tematiku široce, ale hlavní důraz je kladen právě na období osmdesátých a devadesátých let. Problematiku gorbačovské kampaně tak mapuje velmi do detailu. Práce dále využívá řadu zdrojů věnovaných alkoholové problematice obecně jako například publikaci Thomase Babora „Alcohol: No Ordinary Commodity: Research and Public Policy“ nebo Davida Hansona „Preventing Alcohol Abuse: Alcohol, Culture, and Control.“ Doplnující informace týkající se zejména sovětského hospodářství jsou čerpány z literatury tematicky věnované Perestrojce a Michailu Gorbačovovi, například z knih Philipa Hansona „From Stagnation to Catastroika: Commentaries on the Soviet Economy, 1983-1991,“ Archie Browna „The Gorbachev Factor“ či Petera Keneze „A History of the Soviet Union from the Beginning to the End.“

K tématu dále existuje celá řada odborných článků, poskytujících informace o dílčích aspektech kampaně, jako je propaganda, demografické otázky a podobně. Některé z nich se kampani věnují také jako celku. Na základě těchto prací si lze vytvořit jasnou představu o tom, co to byla protialkoholní kampaň a jaký byl její průběh.

Značná část primárních zdrojů byla nashromážděna během studijního pobytu na Petrohradské státní univerzitě z fondů, které poskytovala univerzitní knihovna M. A. Gorkého a dále pak knihovna Ruské akademie věd v Petrohradu. Většinu sekundárních zdrojů lze získat ve Slovanské knihovně či knihovnách Karlovy univerzity.

1. ALKOHOL V RUSKÉ TRADICI I HISTORII

1.1. Alkoholismus jako společensko-kulturní fenomén

Alkoholické nápoje představují důležitou součást života ve velkém počtu světových společností. Pro některé z nich znamená ale jejich konzumace výrazný problém.⁴ Alkohol zastává ve společnosti množství významných rolí – může zastupovat potraviny, působit jako droga, která umožňuje únik od každodenní reality, nebo je významným kulturním artefaktem s určitým symbolickým významem. Kromě všední součásti stolování představuje alkohol také nástroj socializace a prostředek k zapomenutí okolního světa, který má daleko k dokonalosti.⁵

V průběhu věků, od dob, kdy lidstvo vynalezlo výrobu alkoholu, byla tato komodita využívána nejrůznějším způsobem. Kromě výše zmíněných hrála roli v medicíně, fungovala jako nástroj při vykonávání nejrůznějších obřadů a podobně. Společenské rituály spojené s alkoholem byly (a dodnes jsou) v různých kulturách značně odlišné a podmíněné rozličnými zvyklostmi jednotlivých společností. To se týká například věkových omezení či genderových rozdílů.⁶

Postupně, společně s vývojem rituálů spojených s alkoholem a zevšedněním jeho konzumace, se začal v jednotlivých společnostech utvářet návyk, který v některých případech dosáhl velmi radikální podoby. Vznik alkoholové závislosti byl v každém společenství ovlivněn jinými aspekty života. Mohl být způsoben jak obecnými podmínkami, jako jsou rozdíly mezi centrem a periferií, historickým vývojem tradic, politiky a ekonomiky, klimatem zkoumaného regionu, genderovými či třídními rozdíly, tak i podmínkami individuálními, mezi které lze zařadit například rodinné a sociální zázemí.

S kritikou alkoholismu jako společenského nešvaru se lze setkat u některých filozofů již v raných obdobích starověku a antiky. Ani státní kontrola nad produkcí alkoholických

⁴ David. J. Hanson, *Preventing Alcohol Abuse: Alcohol, Culture, and Control* (Westport: Greenwood Publishing Group, 1995), s. XIII-IX.

⁵ Dwight B. Heath, (ed.), *International Handbook on Alcohol and Culture* (Westport: Greenwood, 1995), s. 5-6.

⁶ Thomas F. Babor, *Alcohol: No Ordinary Commodity: Research and Public Policy* (Oxford: Oxford Medical Publications, 2010), s. 11.

nápojů nepředstavuje vynález moderní doby.⁷ Skutečný průlom ve vnímání nadměrné konzumace alkoholu jako jevu negativního nastal ale až v době devatenáctého století, kdy alkoholismus začal být chápán jako choroba. Prvním, kdo se samotným termínem „alkoholismus“ a jeho zdravotnickým pojetím přišel, byl švédský lékař Magnus Huss.⁸ K němu se postupně připojilo i mnoho dalších předních vědců dané doby. V Evropě i Americe tak začala vznikat nejrůznější hnutí za střízlivost a boj proti alkoholismu.

S hledáním adekvátního a efektivního řešení problematiky alkoholismu neotálely v devatenáctém století ani jednotlivé státy. Nakonec je našly v zavádění prohibičních kampaní či státních monopolů na produkci alkoholu. Výroba se tak dostala pod bedlivou kontrolu. Tato politika státních zásahů však byla často účinná pouze v omezení spotřeby alkoholu v případě jedinců, kteří jeho konzumaci vnímali více jako společenskou událost. Naopak jednalo-li se o těžký alkoholismus, tyto zákroky nepomáhaly, neboť závislí si našli jinou cestu, jak si nápoje opatřit.⁹

Existuje rozšířený předpoklad, že řízená kontrola nad produkcí alkoholu není efektivním řešením pro snížení jeho konzumace a snahy o manipulaci a kontrolu nad chováním jedince v tomto ohledu nemohou přinášet očekávané výsledky.¹⁰ Stát by se měl více soustředit na zavádění sociálních, ekonomických i politických reforem, které povedou k obecnému zlepšení životní úrovně.¹¹ V jejich důsledku by pak mělo dojít také ke snížení alkoholismu ve společnosti, která, prostřednictvím vzdělání a díky lepší životní úrovni, sama dosáhne ozdravení. Obecně lze říci, že toto platí pro demokratické země s vysokou mírou individualismu. Do jaké míry je tento model aplikovatelný na země, kde je kolektiv upřednostněn před jednotlivcem, zůstává ale otázkou.

Mluvíme-li o případě problému alkoholismu v Rusku či post-sovětském prostoru, je třeba sledovat několik zásadních faktorů, které s ním přímo souvisí. Konzumace alkoholu zůstává do současné doby tradičním rysem ruské společnosti. Je třeba zdůraznit, že Rusko patří mezi státy, kde je zvykem pít především tvrdý alkohol (dominantní je pití vodky), jež nebezpečí alkoholismu ještě posiluje. Samotné spojení Ruska s alkoholismem je všeobecně

⁷ Babor, *Alcohol: No Ordinary Commodity*, s. 2.

⁸ Irina R. Takala, *Veselije Rusi: istorija alkogol'noj problémy v Rossii* (Sankt-Peterburg: Žurnal Neva, 2002), s. 79.

⁹ Hanson, *Preventing Alcohol Abuse*, XIII-IX.

¹⁰ Hanson, *Preventing Alcohol Abuse*, XIII-IX.

¹¹ Patricia Herlihy, *Strategies of Sobriety: Temperance Movements in Russia 1880-1914* (Woodrow Wilson Institute Center for Scholars, 1990), s. 1.

známé a, jak již bylo řečeno dříve, téměř stereotypně opakované. Je nutné uvědomit si, jak se v tomto regionu problém alkoholismu objevil a jaká jsou jeho specifika. Nezbytností je hledat jeho historické kořeny, které sahají velmi hluboko. K další úvaze a komplexnímu pojetí je pak třeba vzít v potaz sociální a ekonomické podmínky. Pro případ Sovětského svazu je taktéž nutné zvážit ideologický úhel pohledu.

1.2. Kořeny ruského problému s alkoholismem

Kořeny ruské a sovětské alkoholové kultury sahají do hluboké minulosti. V období středověku představoval alkohol každodenní součást života. V nejranějších dobách východoslovanské obyvatelstvo na území dnešního Ruska konzumovalo zejména pivo a medovinu, tedy nápoje, které si připravovalo samo doma. Oblíbenost alkoholických nápojů měla také jeden ryze praktický důvod – jejich výroba vyžadovala převaření, a proto představovaly mnohem bezpečnější nápoj nežli voda, která byla častým zdrojem nákazy. Tyto podmínky byly tehdy podobné pro celou společnost Evropy.¹²

V pozdějších dobách ale alkohol nabyl ještě dalšího významu, který lze v daném případě považovat za jeden z rozhodujících činitelů pro vznik ruské alkoholové problematiky. Ruský alkoholismus byl z velké části způsoben politickými a ekonomickými zájmy vlád, neboť z výroby a prodeje alkoholických nápojů velmi profitoval státní rozpočet. Vlády již prvních státních útvarů, které v regionu vznikaly, vždy dohlížely na to, aby z tolik důležité oblasti obchodu, jakou prodej alkoholických nápojů představoval, plynuly adekvátní finanční příjmy. Cla na suroviny, kterých bylo pro výrobu alkoholických nápojů zapotřebí, lze nalézt již v listinách z devátého či desátého století. Příkladem může být zavedení tzv. „medové daně“ východoslovanskému kmeni Drevljanů, kterou stanovila kněžna Olga, regentka Kyjevské Rusi, po vítězném vojenském tažení.¹³

Přibližně od čtrnáctého století se pak v knížecích městech současného Ruska začaly objevovat také krčmy, které náležely přímo knížeti, tudíž veškeré zisky plynuly do státní pokladny. Zákony, jež upravovaly a navyšovaly státní zisky z prodeje

¹² Babor, *Alcohol: No Ordinary Commodity*, s. 11-12.

¹³ Takala, *Veselije Rusi*, s. 35.

alkoholických nápojů, se postupně rozšiřovaly a zdokonalovaly, až nakonec došlo k vytvoření státního monopolu na produkci alkoholu.¹⁴

V Moskevské Rusi v období vlády cara Ivana III. v patnáctém století byla takto výroba postupně převedena pod státní vlastnictví. Panovníkovi také náležely veškeré krčmy. Za porušování tohoto monopolu byly zavedeny velmi přísné tresty.¹⁵ Moskevští velmoži tento systém značně podporovali, protože z jejich provozu a dohledu nad nimi jim plynuly vysoké příjmy.¹⁶ V této souvislosti je třeba upozornit na povinnost ruského obyvatelstva alkoholické nápoje kupovat a krčmy navštěvovat. Z tohoto důvodu se ve společnosti začala postupně utvářet závislost, která ovšem v tomto období nebyla ještě považována za negativní jev.¹⁷

V šestnáctém století – v období vlády cara Ivana Hrozného – se objevil nový typ podniků, tzv. kabaky. V těchto krčmách se mohlo pouze pít, čímž se značně lišily od předchozího typu hospod staré Rusi. Postupně došlo k šíření tohoto nového druhu podniků z centra do vzdálenějších oblastí Ruska.¹⁸ Jejich rozšiřování pak pokračovalo i za Ivanových nástupců.¹⁹ Kabaky byly ve společnosti značně oblíbené a návštěvníci těchto zařízení jejich prostřednictvím utráceli obrovské sumy peněz. Nikomu nebylo dovoleno zákazníky z hospod vyhazovat, protože by tím mohl být narušen tok příjmů do státní pokladny.²⁰ Nově zavedené kabaky se od svých předchůdců lišily také v tom, že ne všechny patřily státu. Některé byly vlastněny církví či feudály, kteří obdrželi od cara právo na výrobu alkoholických nápojů.²¹

V polovině sedmnáctého století se lze setkat s prvními pokusy o omezení pijáctví, které praktikoval car Alexej Michailovič. Ty se vztahovaly zejména na duchovenstvo. Dále došlo také k zákazu prodeje na dluh a vznikaly nové reformy, které měly vést ke zmírnění pijanství.²² Byla zavedena nejrůznější omezení doby, kdy bylo povoleno pít

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Vladimir Medinskij, *O Ruskom pjanstve, leni i žestokosti* (Moskva: OLMA Media Grupp, 2008), s. 301- 302.

¹⁶ Tamtéž, s. 304-305.

¹⁷ Tamtéž, s. 306.

¹⁸ Viljam V. Pochlebkín, *Čaj i vodka v istorii Rossi*. (Krasnojarsk: Krasnojarskoje knižnoje izdatelstvo, 1995), s. 206.

¹⁹ Takala, *Veselije Rusi*, s. 37.

²⁰ Pochlebkín, *Čaj i vodka v istorii Rossi*, s. 208.

²¹ Takala, *Veselije Rusi*, s. 38.

²² Pochlebkín, *Čaj i vodka v istorii Rossi*, s. 208.

alkohol (jednalo se například jen o některé dny v týdnu). Tyto restriktce ale neměly dlouhého trvání, protože pro státní pokladnu bylo mnohem výhodnější, když prodej alkoholických nápojů probíhal nepřetržitě. Další zákony a omezení vztahující se k pijáctví a obchodu s alkoholem byly z tohoto důvodu motivovány pouze ekonomicky (jednalo se totiž jen o potlačení domácí výroby, aby došlo k posílení státních zisků).²³

Důležitost příjmů z alkoholové produkce potvrzuje i vláda Petra I. V tomto období, zejména pak v průběhu Severní války, představoval prodej lihovin podstatný zdroj financí pro budování vojska na válečné tažení. Systém prodeje lihovin byl opět založen na státních podnicích, jejichž provoz obstarávaly zámožné vrstvy obyvatelstva. Ty měly zaručit řádný výběr financí. V případě, že by se jim to nezdařilo, měl car záruku, že rozdíl zaplatí provozovatelé ze svého. Petr I. tak finance pro svá tažení získal za každých okolností.²⁴ Tento systém ale nevydržel dlouho a po deseti letech od jeho zavedení došlo k uvolnění a prodej některých alkoholických nápojů (zejména vína) byl umožněn i mimo státní monopol. Příjmy do státní pokladny byly zajištěny formou daní.²⁵

V osmnáctém století uvolnění produkce alkoholu ještě vzrostlo. Vznikaly zákony, na jejichž základě byl umožněn prodej některých podniků na výrobu alkoholických nápojů. Vzhledem k uspořádání ruské společnosti to znamenalo, že výrobny, které přešly od státu do soukromého vlastnictví, patřily většinou šlechtě. Na produkci alkoholických nápojů tak zbohatly nejvýznamnější ruské rody, jako byly například Dolgorucí. V důsledku těchto událostí plynuly do státní pokladny nižší příjmy, a tak docházelo ke zvyšování prodejních cen.²⁶

Carevna Alžběta I. Petrovna zavedla v celé zemi jednotné ceny vodky, které v průběhu let narůstaly. Tento trend se nezměnil ani v období vlády Alžbětiných nástupců. Kateřina II. zdražování cen ještě rozšířila o další alkoholické produkty. Přibližně v polovině osmnáctého století tvořil obchod s alkoholem 20 % celkového státního zisku.²⁷

Ruský alkoholismus byl tedy do značné míry způsoben i ekonomickými zájmy státu. Představitelé státních útvarů, které se od devátého století formovaly na území

²³ Takala, *Veselije Rusi*, s. 43.

²⁴ Pochlebkin, *Čaj i vodka v istorii Rossi*, s. 210.

²⁵ Takala, *Veselije Rusi*, s. 46.

²⁶ Pochlebkin, *Čaj i vodka v istorii Rossi*, s. 211.

²⁷ Tamtéž, s. 52.

dnešního Ruska, nepřehlédli možnosti finančních příjmů, které obchod s alkoholickými nápoji poskytoval. Proto státní moc usilovala po celou dobu o potlačení domácí alkoholové produkce, která postupně přecházela do ilegality, a zároveň při tom upevňovala svůj dohled nad trhem s lihovinami a vínem.

1.3. Počátky boje proti alkoholismu a snahy o ozdravení společnosti

Určité náznaky prvních snah o řešení nadměrné konzumace alkoholu ve světové společnosti lze spatřit již v době šestnáctého a sedmnáctého století, kdy se této problematice začala věnovat medicína, která se zabývala především rozličnými následky alkoholismu (zejména vlivu na mozek a nervovou soustavu). Z této doby také pochází řada mýtů, které vznikaly v lidových vrstvách a doporučovaly svérázné způsoby, jak se vyhnout žízni po alkoholu (jednalo se například o receptury nápojů, využívající pestrou škálu lesních plodů).²⁸

V Rusku se objevila významná vlna boje proti alkoholismu až v devatenáctém století.²⁹ Také zde se hledáním způsobu, jak vyřešit problematiku pijanství, zpočátku zabývali především lékaři. Vznikalo mnoho odborných studií, které se danému tématu věnovaly a varovaly před možnými fatálními následky nerozvážené konzumace lihovin.³⁰ Začaly se objevovat překlady zahraničních publikací informující o průběhu boje proti alkoholismu v druhých zemích.³¹ Vyvrcholení ruských vědeckých snah o vypořádání se s problémem pak představoval první všeruský sjezd k boji proti pijáctví v roce 1910.³²

²⁸ Andrej Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka v Rossii“, *Voprosy istorii*, No.11 (Listopad 2008): s. 68.

²⁹ Takala, *Veselije Rusi*, s. 79.

³⁰ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 68.

³¹ Takala, *Veselije Rusi*, s. 80-81.

³² „Trudy pervogo Vserossijskogo sjezda po bor'be s p'janstvom“, http://www.arhiv.tvereza.info/pubs/congress_1910.pdf (staženo, 1.3.2014).

Postupem času byly tyto vědecké snahy podpořeny i státem. Drobné kampaně a nařízení omezující pijáctví vznikaly již v první polovině devatenáctého století. Hlavní vlna státního boje proti alkoholismu ale započala až v jeho druhé části.³³

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století představoval obchod s alkoholickými nápoji nadále podstatnou položku ve státním rozpočtu, jak potvrzuje i zmínka v článku amerického ekonoma Isaaca Hourwiche o hospodářských podmínkách v Rusku z roku 1904, kde je uvedeno, že ruský stát měl pod kontrolou prodej prakticky veškeré alkoholové produkce, kterou vykupovalo téměř 120 milionů obyvatel. Pro představu, jaký podíl na ekonomice tato produkce reprezentovala, lze uvést výši investic do výroby v roce 1902. Ty, jež byly spjaty s produkcí lihovin, činily v roce 484,5 milionů rublů. Do státní železnice bylo téhož roku investováno 407,9 milionů rublů.³⁴ Přesto vláda nakonec přistoupila k prohibiční kampani.

Výzkumy z konce devatenáctého století ukazovaly, že větší spotřebou tvrdého alkoholu byla zatížena především města, kde byla spotřeba alkoholických nápojů čtyřikrát větší než na venkově.³⁵ Hlavní rozdíl těchto dvou odlišných prostředí spočíval ve způsobu jejich konzumace. Zatímco na vesnicích mělo pití alkoholu více domácí charakter, ve městech šlo o charakter sociální. Z těchto důvodů nebyl alkoholismus vnímán do takové míry jako nebezpečí, neboť se skrýval za společenský rituál.

Problém městského alkoholismu byl spojen zejména se změnami životního stylu, které s sebou přinesla urbanizace a industrializace. Tradiční ruská agrární společnost se částečně změnila, tím došlo mimo jiné i ke změně rituálů konzumace alkoholu. Dělníkům, kteří přicházeli ze zemědělských oblastí pracovat do měst, se naprosto změnil životní rytmus. Pevně stanovená pracovní doba způsobila, že na pití a návštěvu hospod zbylo více času a mohly tak být prováděny každý den.³⁶ Bídne životní podmínky, které raně industriální města nabízela, v podstatě neposkytovaly jinou možnost, jak se vypořádat s novou realitou. Změna životního stylu a anonymita města do velké míry přispívaly k tomu, že se z pijáctví postupně stával patologický jev. V této souvislosti je ovšem nutné upozornit na jednu důležitou skutečnost. Srovnáme-li vliv industrializace na navýšení spotřeby alkoholu ve světě s ruskou realitou, nedošlo

³³ Takala, *Veselije Rusi*, s. 83.

³⁴ Isaac A. Hourwich, „The Economic Condition of Russia“, *Journal of Political Economy*, Vol. 12, No. 4 (září 1904), s. 556.

³⁵ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 68.

³⁶ Heath, (ed.), *International Handbook*, s. 229.

v Rusku k tak výrazné změně ve statistikách.³⁷ Tento jev může být vysvětlen menším rozsahem industrializace či výraznějším zakořenění alkoholismu již z dřívějších dob.

Jak bylo již zmíněno výše, rostoucí alkoholismus způsoboval obyvatelstvu zdravotní obtíže. Ty vedly k nižší efektivitě práce a těžkým ekonomickým dopadům. Kromě zdravotních problémů, vyšší úmrtnosti a neefektivity práce, existovalo ještě jedno významné riziko, které nebylo možné opomenout. Jednalo se o narůstající počet trestných činů, které byly spáchány v opilosti.³⁸ Postupně se tak vytvořil názor, že zdravá společnost bez alkoholové závislosti bude lépe fungovat a vynese státu mnohem více zisků nežli by byly výnosy z prodeje alkoholických nápojů.³⁹

Z těchto důvodů bylo nutné, aby stát zvolil razantnější zásah. Prvním výrazným krokem v tažení proti alkoholismu bylo vydání tzv. „Zákona 14. května 1885.“ Ten přinesl významné změny ve způsobu obchodování s alkoholem a zvýšení kvality produktů. Od osmdesátých let také vznikaly komise, jak na státní, tak na regionální úrovni, které byly tvořeny odborníky z různých odvětví. Tyto komise měly za úkol vypracovat doporučení, jež by vedla k regulaci alkoholismu.⁴⁰

Velkým zastáncem myšlenky za lepší společnost byl ministr financí hrabě Sergej Witte. Skutečnost, že fungující finanční sektor a prosperita státu je úzce propojena s blahem a zdravím obyvatelstva, se mu zdála zřejmou. Dle Witteho názoru mohl být prodej alkoholu prospěšný, ale pouze za předpokladu, že by splňoval dvě základní podmínky. První předpoklad představoval státní monopol na obchod s alkoholem. Ten byl zdůvodněn nutností kontroly nad množstvím a kvalitou prodaných lihovin. Za druhou podmínku pak Witte považoval vznik jakéhosi „kulturního pití,“ tedy umírněné konzumace alkoholických nápojů, která by nezpůsobovala obyvatelstvu škody na zdraví a tudíž by ani nevedla k neefektivitě práce.⁴¹ V této souvislosti měly být také vymýceny pověry o prospěšnosti lihovin, se kterými se obyvatelstvo potýkalo. Kromě již zmíněných nápojů, které měly oslabovat touhu po alkoholu, lze jako příklad uvést též

³⁷ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 70.

³⁸ Tamtéž, 68.

³⁹ „The Russian Vodka Monopoly“, *The British Medical Journal*, Vol. 2, No. 2855 (Září 1915): s. 444-445.

⁴⁰ Takala, *Veselije Rusi*, s. 94.

⁴¹ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 68.

mýtus o dětském pijáctví. Na jeho základě se předpokládalo, že alkohol v dětském věku je prospěšný pro zdraví a pomáhá zabránit vzniku závislosti do budoucna.⁴²

K omezení alkoholismu stát potřeboval získat znovu větší kontrolu nad výrobou a distribucí alkoholu. K opětovnému zavedení státního monopolu na vodku i na víno došlo částečně ještě za vlády cara Alexandra III. Protialkoholní tažení se pak plně rozvinulo za vlády jeho nástupce Mikuláše II. Projektu snižování prodeje alkoholu a zavádění prohibiční kampaně se ujal hrabě Witte. Započal s ním již v devadesátých letech devatenáctého století. V Petrohradu byly zaváděny speciální instituce, které měly v boji proti alkoholismu pomáhat, což nakonec přineslo i dílčí výsledky. Začaly vznikat také první léčebny.⁴³ Z finančních důvodů ale tento systém nemohl být zaváděn v celé zemi, protože stát neměl na jeho podporu dostatek finančních prostředků.⁴⁴

Od roku 1894 byl snižován počet obchodů s lihovinami. Stát v té době neměl monopol na distribuci lihovin v maloobchodní síti, a tak navzdory poklesu státních prodejů se konečné číslo obchodů nesnížilo, neboť maloobchodů přibývalo. Prodej se dokonce navýšil.⁴⁵ Dalším opatřením bylo zavedení speciální komise, která začala působit od roku 1898.⁴⁶

Witteho kampaň ale problémy alkoholismu nevyřešila. Prvním důsledkem postupujících omezení produkce a zavádění prohibiční kampaně bylo navýšení ilegální výroby lihovin, což v konečném výsledku vedlo ke zhoršení situace. Stát ztratil značné množství financí kvůli neuskutečněným tržbám a přišel o kontrolu kvality produkovaných lihovin. Z tohoto důvodu docházelo zejména na vesnicích k vyšší úmrtnosti obyvatelstva v důsledku otrav.⁴⁷

22. srpna 1914 byla zavedena nová vyhláška, na jejímž základě byl omezen prodej alkoholických nápojů po dobu mobilizace před první světovou válkou. V důsledku postupného snižování prodeje alkoholu dále pokračovalo značné snižování příjmů státní pokladny. Ještě v roce 1913 činily výnosy 675 milionů rublů, po vydání vyhlášky ale došlo k poklesu víc jak o polovinu (roku 1914 se příjmy snížily na 317 milionů rublů, roku 1915 stát z prodeje alkoholu získal pouze 200 milionů rublů). Tento deficit

⁴² Takala, *Veselije Rusi*, s. 94.

⁴³ Nikolajev, „Antialkohol'nye kampanii XX veka“, s. 68.

⁴⁴ „The Russian Vodka Monopoly“, s. 444.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Nikolajev, „Antialkohol'nye kampanii XX veka“, s. 68.

⁴⁷ „The Russian Vodka Monopoly“, s. 444.

nakonec vedl mimo jiné i k problémům státního hospodářství, problematiku alkoholismu carský stát opět nevyřešil. Naopak došlo k velkému rozvoji domácí výroby samogonu.⁴⁸ Hledání východisek z komplikovaného stavu hospodářství a společnosti tak zbylo novým státním zřízením, které po zániku carského Ruska roku 1917 vznikla. Ta zavedená omezení přejala, k postupnému rušení těchto omezení došlo až v průběhu dvacátých let.

1.4. Sovětský svaz a jeho postoj k alkoholismu

V roce 1917 se k moci v zemi dostali bolševici. To přineslo také částečnou změnu v nahlížení na problematiku alkoholismu. Vláda nově vznikajícího státu přidala totiž otázce této závislosti ideologický rozměr. Dle přijaté koncepce výchovy „sovětského člověka“ měli obyvatelé země vést příkladný a střízlivý život. Tato ideologie v celé záležitosti hrála nemalou roli.

Podle komunistických představitelů alkohol fungoval jako jeden ze způsobů, jak tvrdý kapitalistický svět ožebračoval a degradoval dělnickou třídu, jevil se jako výsledek těžkých životních podmínek v továrních městech. Byl také považován za významný nástroj k ovládnutí člověka. Na základě přijatých teorií měl alkoholismus ve vyspělé komunistické společnosti patřit minulosti, stejně jako jiné formy úniku a manipulace, jakými byly například náboženství či nacionalismus.⁴⁹

Takové názory lze nalézt jak u světového socialistického hnutí, tak i v případě toho ruského. To si vytvořilo svou vlastní protialkoholní tradici. Názor na alkoholovou problematiku po roce 1917 byl tedy obohacen o koncepcí světových i ruských komunistických teoretiků. S první komunistickou kritikou opilectví se setkáváme již v raných počátcích komunismu - u Engelse. Ten ve svém spisu „Postavení pracující třídy v Anglii“ poukazoval na palčivé životní podmínky irských dělníků v Londýně, kteří živořili na chudých předměstích a neměli ani jistotu střechy nad hlavou. Ovšem i za předpokladu, že by našli možnost ubytování, jednalo se často o špinavou ubytovnu, kde se o místnost dělili s velkým počtem dalších nocležníků. Od těchto dělnických

⁴⁸ Nikolajev, „Antialkohol'nye kampanii XX veka“, s. 71.

⁴⁹ Stephen White, *Russia goes dry: Alcohol, State and Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), s. 4-5.

přistěhovalců se pak společnost odvrátila a izolovala je. Z těchto důvodů Irové hledali únik od děsivé reality alespoň v alkoholu, který v jejich neutěšeném životě představoval jediné potěšení. Engels dále podotýkal, že tyto bídné podmínky a alkoholismus by mohly dále vést k rozšíření epidemií.⁵⁰

V této ideologické koncepci na Engelse částečně navázal Lenin, který opilství označil za buržoazní přežitek. Dle jeho teorie se dělnická třída v nově vznikajícím státě nepotřebovala opíjet, protože by ji to zdržovalo od revoluce a budování země. Dále také v ideální socialistické společnosti zanikala potřeba úniku z reality špinavých kapitalistických měst pomocí alkoholu.⁵¹ Kromě toho se Lenin domníval, že prodej alkoholu a podpora pijáctví by vedla k tomu, že by se Rusko vydalo opačným vývojovým směrem - namísto ke komunismu by se vracelo zpět ke kapitalismu. Pro jeho blízkého spolupracovníka Lva Trockého představoval zákaz vodky společně se zavedením osmihodinové pracovní doby výrazný počín, který by měl vést ke zlepšení života dělnické třídy.⁵²

Otázku alkoholismu sovětští představitelé nemohli přehlížet, protože byla zakotvená již v jejich základní ideologii. Významnou roli samozřejmě hrály i praktické důvody. Z počátku byli opilci vnímáni jako kontrarevolucionáři, později se jejich role změnila. Byli považováni za jedince se slabou vůlí, kteří ještě nepřekonali odkaz starých časů.⁵³ Nakonec se bolševická strana začala k problému stavět jako k neduhu, s nímž je třeba se vypořádat stejně jako například s tuberkulózou či syfilidou.⁵⁴

Jednou z prvních Leninových aktivit tedy bylo zavedení komise pro boj s pijáctvím a opilostí. Od roku 1919 byly zpřísněny tresty za nelegální domácí výrobu. Sovětská vláda obnovila suchý zákon dekretem z 19. prosince. Prodávat alkohol a lihoviny od té chvíle mohly jen znárodněné státem registrované továrny.⁵⁵ Existovala rozšířená představa, že tyto zásahy byly úspěšné. Předpokládalo se, že protialkoholní hnutí má situaci pod kontrolou. Nicméně praxe vypadala zcela jinak – docházelo k

⁵⁰ Frederick Engels, „The Condition of the Working Class in England“, *Marx/Engels Internet Archive*, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/condition-working-class/> (staženo, 1.4.2014), s. 26.

⁵¹ Klara Cetkin, *Vospominanija o Lenine* (Moskva: Gospolitizdat, 1955), s. 50.

⁵² White, *Russia goes dry*, s. 16-18.

⁵³ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 74.

⁵⁴ White, *Russia goes dry*, s. 16.

⁵⁵ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 73.

častým střetům mezi zastánci protialkoholních postupů, kteří se snažili zabránit distribuci nápojů, a jejich oponenty. Ve všeobecném chaosu prvních porevolučních let, ale jejich rozsah zanikl.⁵⁶

Během občanské války došlo k poklesu konzumace alkoholu, což ale nebylo způsobeno zásahy shora, ale prostým nedostatkem obilí, ze kterého by bylo možné alkohol vyrábět. Navzdory tomuto nedostatku se ale na vesnicích nelegální alkohol vyráběl stále ve velkém objemu. Pro rolníky jeho produkce a prodej totiž představovala způsob, kterým získali nejvyšší možné výnosy.⁵⁷ Vzhledem ke špatnému stavu zásobování měst došlo v letech 1922-1923 k dalšímu utužení boje s nelegální výrobou lihovin.⁵⁸ Přijatá opatření se nadále stupňovala. V roce 1924 byl zaveden státní monopol na výrobu a prodej lihovin.⁵⁹ Boj proti alkoholismu nabral ještě širší ideologický rozměr. Opilství začalo být považováno za kriminální čin a podvratnou činnost zhoršující chudobu v zemi (právě z toho důvodu, že bylo dáváno do souvislosti s kapitalistickými režimy).⁶⁰

Se začátkem druhé poloviny dvacátých let protialkoholní kampaň započatá za carského Ruska postupně oslabovala. Začalo se více dbát na ekonomickou stránku obchodu s alkoholem. Na otázku alkoholismu se nadále poukazovalo pouze v souvislosti s nebezpečím vznikajícím v jeho důsledku. Jednalo se například o úpadek pracovní morálky, buřičství, násilné kriminální činy či dopravní bezpečnost.⁶¹

Již po bolševickém převratu si nová vláda uvědomovala, jak důležitou položku státního rozpočtu prodej alkoholických nápojů představoval. Předpokládalo se, že by znovuzavedení prodeje alkoholu mohlo mít značný podíl na boji s inflací a na stabilizaci rozpočtu.⁶² Tlak na znovuzavedení nelimitovaného prodeje alkoholu se postupně zvyšoval a přicházel i z nejvyšších míst. Jeden z čelních představitelů Sovětského svazu Michail Kalinin například považoval obnovení prodeje za „nezbytné zlo.“ Stalin se v roce 1925 k otázce prodeje alkoholu vyjádřil v tom smyslu, že „stát vybírá mezi

⁵⁶ White, *Russia goes dry*, s. 18.

⁵⁷ Daniel Tarschys, „Alcohol Policy, 1985-88“, *Europe-Asia Studies* Vol. 45, No. 1 (1993): s. 17.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 74

⁶⁰ Mervyn Matthews, *Poverty in the Soviet Union: The Life-styles of the Underprivileged in recent years* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 55.

⁶¹ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 12.

⁶² Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 55.

prodejem vodky nebo otroctvím západním kapitalistickým zemím.“⁶³ Považoval jej také za nevyhnutelný krok k udržení pevné měny a větší podpoře průmyslu, na který v té době chyběly finance. Produkce alkoholu se tedy začala zvyšovat, aby stát zlepšil stav rozpočtu.⁶⁴ V letech 1927-1928 prodej alkoholických nápojů představoval již 12% státních příjmů.⁶⁵

Roku 1930 Stalin rozhodl, že produkci vodky je nutné ještě zintenzivnit. Během následujících deseti let tak došlo k výraznému navýšení počtu závodů na výrobu lihovin a také k navýšení počtu obchodů, což rozhodně ke snížení závislosti obyvatelstva nepřispělo. O stavu, který ve státě zavládl, vypovídá i skutečnost, že v roce 1940 převyšoval počet obchodů prodávajících alkoholické nápoje ty prodejny, kde bylo možné zakoupit potraviny.⁶⁶

Za Stalinovy éry byl problém alkoholismu a pijáctví značně ignorován. Existovala sice určitá forma boje proti alkoholismu, jednalo se ovšem více o boj formálního charakteru, který souvisel především s viditelnou propagandou a vykresloval Sovětský svaz jako stát, kde se bojuje proti sociálním neduhům. Výraznými nástroji této propagandy byly například demonstrující pionýři, kteří vyzývali své rodiče ke střízlivému způsobu života a nákupu knih namísto alkoholu.⁶⁷ V praxi ovšem problém alkoholismu značně narůstal, což bylo způsobeno několika zásadními vlivy.

Kromě již zmíněné skutečnosti, že prodej alkoholických nápojů představoval významný prostředek k zisku financí pro budování průmyslu, mělo pozastavení předešlé kampaně zřejmě i další výrazné motivy. Lze totiž předpokládat, že alkohol byl pokládán za účinný prostředek zmírňující možnost revolt (zastával tedy naprosto stejnou únikovou funkci jako v případě kritizovaných kapitalistických společností). Oficiálně byl považován za doprovodný jev měnící se společnosti, která se transformovala podle socialistického modelu. Nezájem státu o problematiku představoval jakýsi nepřímý důvod, proč docházelo k razantnímu prohlubování závislosti.

⁶³ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 9.

⁶⁴ Richard Cooper, „Smoking In The Soviet Union“, *British Medical Journal* Vol. 28, No. 6341 (1982): s. 550.

⁶⁵ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 9.

⁶⁶ White, *Russia goes dry*, s. 27.

⁶⁷ Galina Karpova, „Vypjom za Rodinu! Pitelnye praktiki i gosudarstvennyj kontrol‘ v SSSR“, in *Sovetskaja social'naja politika: sceny i dejstvjuščie lica, 1940 - 1985*, ed. Jelena Jarskaja-Smirnova, Pavel Romanov. (Moskva: Variant, 2008), s. 338-339.

Stát pod Stalinovým vedením nesl ale na tomto stavu mnohem aktivnější podíl, a to kvůli ekonomickým problémům jednotlivých podniků. S ohledem na jejich špatný stav byli totiž například zaměstnanci továren na vodku vypláceni v naturáliích.⁶⁸ Nejvýrazněji se ale na problému alkoholismu společnosti podepsala druhá světová válka a přístup, jaký sovětská vláda zavedla v armádě. Z důvodu posílení morálky a odvahy vojska byl dekretem z 22. srpna 1941 zaveden v Rudé armádě výdej sto gramů 40% vodky na osobu denně.⁶⁹ Toto nařízení bylo zrušeno až v roce 1945. Sovětští vojáci si tak na frontě během čtyř let vypěstovali silnou závislost. Kvůli hrůzám a strádání během války narůstal alkoholismus také mezi ženami a dětmi.⁷⁰ Po válce nebyla přijata žádná protialkoholní opatření, naopak se obnovovaly zničené závody a produkce lihovin již na začátku šedesátých let opět dostihla předválečných objemů. Většina byla zastoupena na území Ruské federace.⁷¹

Nový impuls pro znovuzavedení boje proti alkoholismu přineslo až období destalinizace. Postupně začaly být představovány nové zákony, které se měly opět pokusit vypořádat s touto problematikou.⁷² Za Chruščovovy éry byl kladen důraz zejména na protialkoholní propagandu, ale došlo i k zavedení legislativních opatření. Oficiální kampaň byla zahájena 15. prosince 1958. Omezovala počet prodejních míst i dobu prodeje. Alkoholické nápoje bylo zakázáno podávat na veřejných místech jako například v jídelnách. Boj proti alkoholismu byl dále podpořen zvednutím cen. Plán, stanovený na dalších sedm let, zahrnoval vyšší výrobu nealkoholických nápojů, ale i piva, vína a dalších alkoholických nápojů, které nebyly tak silné. To mělo vést ke zkulturnění pití a opatření tak kopírovalo již předchozí ideu z dob carského Ruska.⁷³ V chruščovovském období se začal velmi angažovat za boj proti alkoholismu leningradský lékař Fedor Uglov, který patřil mezi radikální zastánce úplné prohibice a byl jednou z nejvýraznějších postav protialkoholních tažení sovětské společnosti. V rámci protialkoholního hnutí společnosti existovala i umírněná vrstva podporovatelů a

⁶⁸ Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 63.

⁶⁹ Aleksej Bogomolov, „70 let nazad Stalin rešil, komu skol'ko nalivat' na fronte: Istorija narkomovskich 100 gramm“, *Komsomol'skaja Pravda*, <http://www.kp.ru/daily/25932/2880769/> (staženo, 10.4.2014).

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Takala, *Veselije Rusi*, s. 250.

⁷² Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 63.

⁷³ Takala, *Veselije Rusi*, s. 251-253.

zastánců kampaně. Ta prosazovala pomalou evoluci tradic a kultury společnosti oproti radikálnímu zásahu.⁷⁴

Přijatá opatření si, stejně jako ve dvacátých letech, neporadila s nelegální produkcí, k jejímuž výraznému nárůstu došlo zejména během šedesátých let. Velký podíl na tom měl dovoz levného kubánského cukru, který v podstatě zaplavil sovětský trh.⁷⁵ Ten byl totiž hojně využíván k výrobě lihovin. V rámci této kampaně neustoupily do pozadí ani ekonomické zájmy země a alkohol nadále představoval výraznou položku státního rozpočtu.⁷⁶ Obecně lze konstatovat, že chruščovské období se s problematikou alkoholismu nevypořádalo.

Velké úspěchy nesklidila ani vláda Chruščovova nástupce Brežněva, o čemž svědčí i skutečnost, že dle odhadů došlo v období 1960 – 1980 dokonce ke zdvojnásobení produkce alkoholických nápojů v zemi.⁷⁷ V souvislosti s brežněvovskou érou je také třeba zdůraznit, že atmosféra celkového utužení režimu se projevila i v oblasti monitorování společenských problémů, tedy i v případě alkoholismu a produkce lihovin. Již v šedesátých letech přestal stát vydávat statistiky, které by informovaly o množství zkonsumovaného alkoholu. Na základě předchozích výzkumů, lze předpokládat, že v období čtyřiceti let počínaje rokem 1940 do 1980, kdy sovětská populace vzrostla o 25 %, konzumace alkoholu vzrostla o 600 %.⁷⁸ Dle odhadů pozdějších sovětských zdravotnických statistik zemřelo v polovině šedesátých let na otravu alkoholem kolem 12500 lidí ročně, zatímco v druhé polovině let sedmdesátých se jednalo již o 51000.⁷⁹ Tato alarmující čísla vedla během Brežněvovy doby k dalšímu pokusu alkohol zakázat. Kampaň byla zahájena v roce 1972. Zahrnovala boj proti alkoholismu mládeže, omezení prodeje lihovin i zařízení, která je prodávala. V podstatě byla přijata všechna opatření, která nabídly již kampaně z předchozích období. Ani v tomto případě ovšem nepředstavovala efektivní způsob, jak alkoholismus potlačit.

Významným nedostatkem této kampaně byl způsob vnímání otázky alkoholismu a přístupu k této problematice. Jeho příčiny byly spatřovány v traumatických zážitcích z druhé světové války. Válka se samozřejmě na problematice alkoholismu výrazně

⁷⁴ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 13.

⁷⁵ Tamtéž, s. 18.

⁷⁶ Takala, *Veselije Rusi*, s. 249.

⁷⁷ Takala, *Veselije Rusi*, s. 250.

⁷⁸ Katherine B. Eaton, *Daily Life in the Soviet Union* (Westport: Greenwood press, 2004), s. 200.

⁷⁹ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 16.

podepsala, to je nezpochybnitelné. Na základě tohoto argumentu byl ale veřejný postoj k alkoholismu obecně do značné míry blahosklonný.⁸⁰ Na druhou stranu, ve většině měst existovaly „tabule ostudy,“ kde byli kritizováni konkrétní lidé, kteří měli s alkoholem problémy.⁸¹ Stát se k této problematice zejména z počátku nestavěl jako ke zdravotnímu problému, což se v pozdějším období změnilo. Záchytné stanice provozovala policie. Ekonomické motivy také nezmizely. Vláda podporovala produkci vodky, za dekádu 1970 až 1980 se její produkce zvýšila o 77%.⁸² Kampaně ze sedmdesátých let, stejně jako ty předchozí, nepřinesly žádné reálné zlepšení.

Dalším výrazným faktorem, který naznačuje, že kampaň nebyla efektivní, je skutečnost, že boj proti alkoholismu byl velmi formální a prakticky fungoval jen na papíře. V tomto ohledu je zajímavá zkušenost britského historika Martina McCauleyho, který ve své knize popisuje návštěvu ukrajinského kolchozu v roce 1974. Dle jeho slov mu během oběda sám ředitel kolchozu nutil vodku na základě argumentu, že praví muži pijí právě tento nápoj. Z tohoto příkladu je vidět, že většina zavedených opatření nebyla dodržována a společenské návyky stále dominovaly.⁸³

Aby ale kampani nebyla přisuzována jen samá negativa a neúspěchy, je nutné upozornit na skutečnost, že v průběhu brežněvovského období bylo zavedeno značné množství institucí, které měly pomáhat s léčbou alkoholismu, především v evropské části Sovětského svazu, čímž byl položen základ pro vnímání závislosti jako nemoci i ze strany státu.⁸⁴ Během sedmdesátých let začala vznikat široká škála lékařských studií, které poukazovaly na skutečnost, že negativní vliv alkoholu na lidský organismus je výraznější a nebezpečnější, než se mohlo zdát. Kromě přímo viditelných následků, jako byla například otrava alkoholem, se jednalo také o řadu chorob, které jím byly způsobeny. V rámci těchto studií začala panovat obava z toho, jaké důsledky může mít nadměrná konzumace alkoholu ve vztahu k porodnosti.⁸⁵

⁸⁰ Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 75

⁸¹ Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 62.

⁸² Tamtéž, s. 63.

⁸³ Martin McCauley, *The rise and fall of the Soviet Union* (New York: Routledge, 2008), s. 400.

⁸⁴ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 18.

⁸⁵ Tamtéž, s. 16.

1.5. Model ruského a sovětského alkoholismu a metody uplatňované v boji proti tomuto jevu

Z dříve uvedených informací vyplývá, že konzumace alkoholu je v Rusku a v jiných postsovětských zemích skutečně hluboce zakořeněna. Problém alkoholismu se týká hlavně slovanských a baltických regionů - Ruska, Ukrajiny, Běloruska, Litvy, Lotyšska a Estonska - a také Moldavska.⁸⁶ Svůj podíl na nadměrné spotřebě lihovin má i drsné chladné klima a sociální podmínky, které přináší určitý druh stereotypnosti dní, v nichž alkohol představuje potenciální rozptýlení.⁸⁷

Pití alkoholu je úzce propojeno s ruskou kulturou. Souvisí s nejrůznějšími významnými událostmi, jako jsou svatby, jednání, křtiny či jiné oslavy. Neúčast na přípitcích v rámci těchto příležitostí by byla považována za závažnou urážku, zejména v případě mužů. Ti jsou z pohledu kulturního hlediska ohroženi nebezpečím závislosti více než ženy. Významnou roli zastává alkohol v ruské tradici i v řešení všedních problémů – například jako stimulant v případě únavy nebo naopak jako první pomoc pro lepší spánek.⁸⁸

Nejvýznamnější podíl na vzniklém problému závislosti v regionu má ovšem dějinný vývoj. Sledujeme-li historii ruského či sovětského pijáctví a způsobu jeho potlačování, lze si ve všech obdobích povšimnout jednoduchého opakujícího se vzorce. Konzumace alkoholu je v Rusku již od svých počátků jevem zavedeným a podporovaným státní mocí. Od určitého období se vždy krátce objevovala snaha státu zamezit nadměrnému příjmu alkoholu, protože tato široce rozšířená závislost se projevovala negativně v oblasti hospodářství, bezpečnosti státu a demografie. S příchodem bolševiků se začal zdůrazňovat také ideologický rozměr opilství. Od všech zavedených opatření bylo ale nakonec pokaždé upuštěno, paradoxně opět z ekonomických či politických důvodů. Pro všechny tyto pokusy o zastavení nebo alespoň omezení problému alkoholismu bylo pak charakteristické, že veškeré změny byly aplikovány direktivně shora a společnost tak neměla prostor dospět k nutné změně sama svou postupnou evolucí založenou na lepší informovanosti a vzdělanosti. Dalším typickým znakem je radikálnost přijatých opatření, která často značně omezovala prodej

⁸⁶ Eaton, *Daily Life*, s. 200.

⁸⁷ Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 61.

⁸⁸ Eaton, *Daily Life*, s. 201.

i možnosti konzumace. To mělo za následek vznik paralelního černého trhu, a v konečném důsledku také zhoršení celkového stavu společnosti.

Stát uplatňoval i jiné instrumenty protialkoholní politiky - agitaci a propagandu, zásahy policie proti opilcům. V pozdějším období také začaly vznikat snahy o vytvoření institucí, které se zabývaly léčením postižených lidí.

V souvislosti s charakteristickými rysy protialkoholních kampaní je nutné poukázat ještě na rozpory, které vznikaly na nejvyšší politické úrovni mezi ideology a ekonomy již během zavádění opatření. Zatímco ti první obvykle zastávali razantní opatření, ekonomové často zohledňovali okamžité dopady na státní rozpočet. Nabízí se tedy otázka, zda se kampaň, jejíž zavedení následovalo po Brežněvově éře, alespoň částečně z tohoto modelu poučila a vyhnula se některým chybám svých předchůdkyň.

2. KAMPAŇ 1985 – 1988: ROZDÍLY A SPECIFIKA

2.1. Zavedení kampaně

Až do Brežněvovy éry přistupoval sovětský stát k problematice alkoholismu opatrně. Příležitostně byly sice vyhlášovány programy pro jeho potlačení, ty ale nevedly k výraznějším výsledkům. Do osmdesátých let alkoholismus narůstal a zároveň se velkou měrou podílel na kriminalitě a snížení produktivity práce. Další problémy s ním spojené představovala zvyšující se novorozenecká úmrtnost a zkracující se střední délka života obyvatelstva, což souviselo s dopady konzumace lihovin na lidský organismus. Na prahu osmdesátých let byla závislost na alkoholu v Sovětském svazu velmi rozšířená a představovala jedno z nejzávažnějších zdravotních rizik státu. Sovětští lékaři se dokonce o alkoholismu začali vyjadřovat jako o tak zvané „třetí nemoci“. Tento název nebyl nijak náhodný. Zakládal se na skutečnosti, že problémy spojené s alkoholovou závislostí představovaly třetí nejčastější příčinu úmrtí v zemi.⁸⁹ Roku 1984 byl proveden výzkum, jehož závěr upozorňoval na alarmující stav obyvatelstva. V Sovětském svazu se tou dobou léčilo okolo 40 milionů registrovaných alkoholiků. To bylo způsobeno tím, že již od padesátých let prokazatelně stoupala konzumace alkoholu. Například v roce 1980 představovala spotřeba čistého alkoholu na osobu starší 15 let průměrně necelých 15 litrů ročně, což do značné míry způsobovala již dříve zdůrazňovaná sovětská tradice pití tvrdého alkoholu (především vodky), který má větší devastující účinky.⁹⁰

Příchod Jurije Andropova na post generálního tajemníka s sebou přinesl změnu dosavadního pasivního přístupu k problematice alkoholismu. Během krátkého období Brežněvova nástupce měl být boj proti alkoholové závislosti opět posílen. Metody, které měly vést k řešení situace, ale zůstaly téměř nezměněné. Jeden z mála rozdílů spočíval ve větším prosazování zdravotních otázek. Zpřísnily se podmínky na ministerstvu zdravotnictví, a to zejména v těch odděleních, která se otázkám alkoholismu věnovala. V plánu dále bylo zavedení velmi razantních protialkoholních opatření jako omezení výroby a podobně. Přípravovaný program v podstatě nepředstavoval výraznější etapu ve

⁸⁹ Eaton, *Daily Life*, s. 200.

⁹⁰ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 13-15.

vývoji ruských a sovětských protialkoholních kampaní. Reálné výsledky se totiž nemohly dostavit, neboť program boje proti alkoholismu nepřekročil fázi příprav.

Kromě toho některé zavedené andropovské reformy snaze o oslabení alkoholismu vyloženě protiřečily.⁹¹ Jako jeden z příkladů poslouží schválení a realizace cenové reformy, která ve svém důsledku vedla ke snížení cen levnějších druhů vodky (v tomto ohledu je velmi známý pojem levné vodky „andropovka“). Toto opatření mohlo být zavedeno zřejmě v rámci potlačování nelegální domácí výroby.⁹²

V krátkém období Konstantina Černěnka pak v otázce řešení alkoholismu došlo částečně ke stagnaci, ačkoliv protialkoholní tendence nezanikly zcela. V průběhu tohoto období se pokračovalo v diskuzi o tématu a objevovaly se určité snahy o nastolení kampaně v takové formě, kterou strana následně přijala pod Gorbačovovým vedením. Černěnkova éra byla typická především zavedením opatření k posílení pracovní morálky a potlačení chuligánství jako bylo například navýšení pokut za opilství v zaměstnání. Nově bylo rozhodnuto, že v případě poškození nákladného zařízení na pracovištích v souvislosti se zakázanou konzumací alkoholu, bude muset zodpovědná osoba kromě zaplacení pokuty nahradit také způsobenou škodu.⁹³ V Černěnkově období lze nalézt i kořeny vznikajícího národního protialkoholního hnutí, které se později zformovalo do „Všesvazové dobrovolnické společnosti protialkoholního hnutí pro boj za abstinenci“ („Všesojuznoe dobrovol'noe obščestvo bor'by za trezvosť“). To bylo značně podporováno odbory a institucemi, které se zabývaly otázkami zdraví pracujících. Tyto zárodky razantnějšího zakročení proti alkoholismu vedly na počátku osmdesátých let k částečnému zlepšení situace v podobě snížení spotřeby alkoholu.⁹⁴

S příchodem vlády Michaila Gorbačova byla předchozí opatření shledána za nedostačující.⁹⁵ Nutnost posílit boj proti pijáctví oproti předchozím kampaním motivoval také nově rozšířený vědecký výzkum alkoholismu. Na základě jeho výsledků

⁹¹ Mark Schrad, *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State* (New York: Oxford University Press, 2014), s. 255-256.

⁹² Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 18.

⁹³ White, *Russia goes dry*, s. 63.

⁹⁴ Igor Kurukin, Jelena Nikulina, *Povsedněvnaja žizn' ruskogo kabaka ot Ivana Groznogo do Borisa Jelcina* (Moskva: Molodaja Gvardija, 2007), s. 462.

⁹⁵ White, *Russia goes dry*, s. 70.

bylo mimo jiné zřejmé, že alkohol představoval nejvýraznější příčinu porušování zákonů.⁹⁶

Gorbačovská protialkoholní kampaň byla oficiálně zahájena 7. května 1985 na základě výnosu „O opatřeních pro překonání opilství a alkoholismu“ („O merach po preodoleniju p'janstva i alkogolizma“) a stala se nedílnou součástí modernizačních tendencí v sovětské společnosti. O rok později strana potvrdila jeho působnost na 27. Sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu probíhajícím během února a března.⁹⁷ Vyhlášení protialkoholního programu bylo vůbec prvním krokem, který Michail Gorbačov učinil poté, co nastoupil na pozici generálního tajemníka.⁹⁸ Hlavními organizátory kampaně byli určeni jeho blízcí spolupracovníci - Jegor Ligačov a Michail Solomencev.⁹⁹

17. května 1985, deset dní po oficiálním rozhodnutí o přijetí protialkoholní kampaně, byl v sovětském tisku publikován obsah výnosu, na jehož základě byla vyhlášena.¹⁰⁰ Již v úvodu bylo deklarováno, že:

„Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu poukazuje na skutečnost, že v současných podmínkách, kdy se plně ukazuje síla socialistického systému a výhody života v Sovětském svazu, je nutné přikládat zvláštní význam přísnému dodržování zásad komunistické morálky a překonávání špatných návyků a přežitků - to zejména v případě tak škodlivého jevu, jakým je opilství a nadměrná konzumace alkoholu. Společnost by jím měla být znepokojena, neboť pijáctví a alkoholismus se v zemi za poslední léta vystupňoval.“¹⁰¹

⁹⁶ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 16.

⁹⁷ Kurukin, Nikulina, *Povsedněvnaja žizn*, s. 460.

⁹⁸ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 7.

⁹⁹ Michail S. Gorbačov, *Žizn' i reformy: Kniga 1* (Moskva: Novosti, 1995), s. 339.

¹⁰⁰ A. G. Kirjuščenko, F. N. Petrova, *Alkogol'naja pravovaja politika a antialkogol'noe zakonodatel'stvo sovětskogo gosudarstva: uroki istorii i puti soveršenstvovanija* (Sankt-Peterburg: MVD Rossii, 1998), s. 89.

¹⁰¹ „O merach po preodoleniju p'janstva i alkogolizma“ in *Sbornik dokumentov i materialov: Uskorenije social'no-ekonomičeskogo razvitija strany-zadača vsej partii, vsego naroda* (Moskva: Izdate'lstvo političeskoi literatury, 1986), s. 217.

Dále bylo určeno, jaké metody budou pro boj s alkoholismem uplatněny. V první řadě bylo nutné definovat rozsah kampaně z organizačního hlediska. Zapojeny měly být všechny složky strany od nejvyšších pozic až po místní úroveň, dále pak ministerstva, odborová hnutí a Komunistický svaz mládeže (Komsomol). Jejich posláním bylo zajištění aktivní práce státních orgánů, veřejných organizací a pracovních skupin zaměřených na zneužívání alkoholu a na alkoholismus. Výnos také stanovil, že v tomto ohledu dojde ke zvýšení úlohy vedoucích pracovníků podniků, kteří budou mít za úkol změnit tolerantní postoj zaměstnanců k opilství a mobilizovat je v boji proti alkoholismu. Kampaň měla nabýt masového charakteru.¹⁰²

Za druhé byla přijata opatření, která se týkala přísné regulace obchodu s lihovinami. Ta byla zajištěna prostřednictvím omezené prodejní doby – zájemci o nákup alkoholických nápojů nesměli být v pracovní dny obslouženi před čtrnáctou hodinou. Nově byl snížen také počet prodejních míst. Naprostý zákaz prodeje alkoholu se týkal restaurací a oblastí nacházejících se v blízkosti škol, nemocnic, úřadů a dalších veřejných institucí. Další nástroj pro regulaci obchodu představoval výrazný růst cen a omezení produkce. Zvýšením výroby a prodeje nealkoholických nápojů, potravin a dalšího spotřebního zboží vláda plánovala nahradit finanční ztráty, které restrikce způsobí.¹⁰³

Třetí sférou, kterou se kampaň zabývala, bylo zlepšení organizace zdravotní péče pro ty, kteří alkoholismem trpěli. Zároveň v této souvislosti kladla důraz na zlepšení podmínek pro práci a život obyvatel, výstavbu nových sportovišť a rekreačních zón. Vzdělávací oblast a propagace střízlivého stylu života jakožto výrazný nástroj prosazování kampaně nebyla samozřejmě také opomenuta. Zahrnovala opatření jako například trvalou osvětu veřejnosti o nebezpečí alkoholu, posílení role Komsomolu na výchově mladé generace v duchu netolerance k opilosti, zavedení jednotného systému vzdělávání mládeže o alkoholismu a jeho následcích, široké využití protialkoholní propagandistické literatury, plakátů, rádia, filmové produkce a televize a zavádění nových tradic a rituálů, které vylučují užívání alkoholu.¹⁰⁴

Poslední sférou, které se výnos věnoval, byla oblast práva. Kladl důraz na důsledné a přísné uplatňování požadavků protialkoholních zákonů a apeloval na

¹⁰² Tamtéž, s. 217-221.

¹⁰³ Kirjuščenko, Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika*, s. 86.

¹⁰⁴ Tamtéž.

zajištění adekvátních sankcí za trestné činy vztahující se k opilství. Tím, že v praxi opravdu docházelo k realizaci těchto norem, se kampaň značně lišila od svých předchůdkyň.¹⁰⁵

Datum 7. května 1985 neznamenal jednoznačný předěl mezi obdobími ignorování alkoholové závislosti a aktivním přístupem k problematice. Naopak - ještě před oficiálním zavedením kampaně existovaly totiž jisté aktivity v tomto směru na regionální úrovni. Ty započaly ještě za vlády Gorbačovova předchůdce. Protialkoholní experimenty probíhaly například ve městě Uljanovsk, kde byla opatření na omezení závislosti a chuligánství přijata již rok a půl před zahájením celosvazové kampaně.¹⁰⁶

Kampaň byla o něco radikálnější než její předchůdkyně, ale hlavní odlišnost od předchozích období se týkala především samotné komunistické strany a vedení země. Společenské a hospodářské signály, naznačující vývoj špatným směrem, byly totiž v osmdesátých letech vnímány odlišným typem vedení. Vláda v Kremlu po dlouhém období stagnace rozhodla o nevyhnutelnosti již zmíněné modernizace. Ta měla být provedena radikálně a direktivně. Nešlo ale pouze o politické a ekonomické reformy, součástí nového cíle státu se stala jakási morální náprava obyvatelstva – protialkoholní opatření tvořila součást tohoto konceptu.¹⁰⁷ Kampaň se tak zařadila vedle boje proti korupci či zlepšující se ochrany lidských práv. Zapadala také do celkového rámce zavádění řádného životního stylu moderní společnosti, jehož součástí představovala i péče o zdraví.¹⁰⁸ Právě zde lze nalézt hlavní návaznost Gorbačovovy vlády na andropovský model. Gorbačovova vláda však byla mnohem důslednější.

2.2. Alkoholismus a společnost v osmdesátých letech

Alkoholismus byl v Sovětském svazu sice značně rozšířeným jevem, ale jak bylo již dříve řečeno, jeho intenzita se lišila v závislosti na regionech. V oblastech Střední Asie a částech Kavkazu, kde žila muslimská populace, byla konzumace alkoholických nápojů umírněnější. Oproti tomu regiony nacházející se převážně v evropské části Sovětského svazu představovaly nejsilnější konzumenty. Dle statistických údajů, spotřeba alkoholu

¹⁰⁵ „O merach po preodoleniu p'janstva i alkogolisma“, s. 220.

¹⁰⁶ White, *Russia goes dry*, s. 63.

¹⁰⁷ Kurukin, Nikulina, *Povsedněvnaja žizn'*, s. 460.

¹⁰⁸ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 7.

u muslimských obyvatel byla o polovinu menší než v Běloruské, Ukrajinské a Ruské republice.¹⁰⁹

Alkoholismus nepředstavoval jediný závislostní problém sovětské společnosti – rozšířené bylo také kouření a užívání narkotik. Stát si toho byl vědom a přijímal opatření i proti těmto druhům závislostí, ale hlavní důraz byl kladen právě na pijáctví. Bylo to zejména tím, že drogová závislost nebyla tak výrazně rozšířená a kouření představovalo přípustnější jev než alkoholismus, neboť nevedlo ke ztrátě sebeovládání.¹¹⁰

Postoj vlády se v tomto ohledu lišil od veřejného mínění. Vztah většinové sovětské společnosti k alkoholickým nápojům i závislosti na nich zůstal totiž i v první polovině osmdesátých let nezměněn. Samotný alkoholismus byl často vnímán jako choroba nebo jen jako společenský neduh, v jehož případě je lepší předstírat, že neexistuje. U těžších případů se pak často stávalo, že postiženým jedincům jejich okolí nepomohlo, a tak byli postupně vyloučeni z kolektivu. V těch lehčích lidé obvykle předstírali, že se jedná o součást tradice a kultury, tudíž jde o přirozený jev.¹¹¹ Sovětské obyvatelstvo bylo k alkoholikům do značné míry tolerantní, zejména například ve srovnání se sexuálními menšinami či narkomany. Při prováděných výzkumech se 54 % respondentů vyjádřilo v tom smyslu, že alkoholikům je třeba pomoci a pouhých 8 % zastávalo radikálnější řešení. Ve vztahu k narkomanům, které sovětská společnost považovala za „deviantní skupiny,“ se k razantnějšímu potlačení hlásilo 27 % dotázaných. Umírněnější přístup pak zastávalo 39 %.¹¹²

Soudě dle spotřeby alkoholických nápojů mělo přijetí kampaně své opodstatnění. Před jejím zavedením činila průměrná roční spotřeba čistého alkoholu 14,2 litrů na osobu. Vezmeme-li v úvahu skutečnost, že v muslimských částech země byl příjem nižší, výsledný objem průměrné konzumace v rizikovějších regionech musel být logicky

¹⁰⁹ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 16.

¹¹⁰ Cooper, „Smoking In The Soviet Union“, s. 550.

¹¹¹ Artem Krečetnikov, „Proigrannaja kampanija“, BBC Russian, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/2005/perestroika/newsid_4437000/4437647.stm, (staženo 1.4.2014).

¹¹² Nikolajev, „Antialkogol'nye kampanii XX veka“, s. 76.

vyšší (například se uvádí, že ruský muž v produktivním věku vypil v průměru půl litru vodky během dvou dní).¹¹³

Sehnat alkoholické nápoje nepředstavovalo žádný problém. Jasnou představu si lze udělat na základě průzkumu dostupnosti zboží v Moskvě v sedmdesátých letech. Ten popisuje značný nedostatek základního zboží jako byla například zelenina (obchody sice vždy poskytovaly zelí, ale mrkev či brambory často nebyly k dispozici). Oproti zelenině se láhev vodky dala sehnat pokaždé. Průzkum nelze vnímat dogmaticky, neboť je do značné míry ovlivněn dvěma důležitými faktory. Za prvé, Moskva, jakožto hlavní město byla zásobována lépe nežli města provinčního charakteru. Za druhé, provedení samotného průzkumu rozhodně nelze označit za systematické. V podstatě zahrnovalo pouze několik vybraných obchodů. Na druhou stranu jistou ilustrativní hodnotu určitě obsahuje.¹¹⁴ Jiný průzkum, tentokrát z roku 1982, v podstatě výsledek toho předchozího potvrzuje. Na otázku vybavenosti obchodů nahlíží optikou malého vzorku obyvatelstva (783 respondentů). 93 % dotázaných odpovědělo, že vodka je bez problému dostupná ve všech obchodech, ale možnost nákupu základních potravin potvrdilo již procento nižší – v případě chleba 89 %, mléka 24 %, vepřového a hovězího masa pouhých 9 %).¹¹⁵

Mnohem výraznější motiv pro zahájení kampaně představovala alarmující míra úmrtnosti související právě s alkoholem. Dalším výrazným podnětem byl také stav sovětských rodin. Alkoholismus negativně ovlivňoval jejich fungování a představoval výraznou příčinu vysoké rozvodovosti a nízké porodnosti. V případě, že manžel byl alkoholik, ženy inklinovaly k rozhodnutí raději nemít děti. Kromě demografického hlediska hrál výraznou roli také negativní příklad, kterého se v rodinách dětem dostávalo a jejich nedůsledná výchova. Právě zde se vytvářel zárodek pro vznik budoucí generace alkoholiků.¹¹⁶

Příjem alkoholu výrazně ovlivňuje demografický ukazatel procento úmrtnosti a délku života. Přímé důsledky vysoké konzumace alkoholu představuje cirhóza jater a akutní otrava, která byla způsobena jeho nadměrným užitím nebo kompenzací. Náhražek lihovin existovala celá řada. Jednalo se o různé chemické preparáty, čisticí

¹¹³ Alain Blum, Alain Monnier, „Recent Mortality Trends in the U.S.S.R.: New Evidence“, *Population Studies: A Journal of Demography*, Vol. 43 (1989): s. 221.

¹¹⁴ Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 60.

¹¹⁵ Matthews, *Poverty in the Soviet Union*, s. 61.

¹¹⁶ Vladimír G. Treml, „Death from Alcohol Poisoning in the USSR“, *Soviet Studies*, Vol. 34, No. 4 (Říjen, 1982): s. 164.

prostředky a domácí produkci samogonu.¹¹⁷ Nepřímých důsledků příjmu alkoholu existuje také značné množství – jedná se například o problémy kardiovaskulárního systému a zápal plic, následky zranění vznikajících neopatrnou manipulací se stroji v zaměstnání, během dopravních nehod či násilných protizákonných činů.¹¹⁸

Rozdíl v dopadech konzumace alkoholu lze sledovat i z regionálního hlediska. Na základě regionálního sledování druhů chorob způsobujících úmrtí je patrné, že konzumace tvrdého alkoholu má mnohem akutnější následky. Ty je možné nalézt především v těch oblastech, kde se dominantně pije. Rozdíl je také patrný při pohledu na linii sever-jih. Obecně platí, že v jižnějších částech není úmrtnost tak často způsobena akutními následky požívání alkoholu, naopak zde se rozvíjejí onemocnění, jejichž nástup trvá delší dobu. Tyto skutečnosti mohou být způsobeny právě nižší spotřebou tvrdého alkoholu, ale zároveň také lepší dostupností čerstvé zeleniny a ovoce, které mohou díky svým výživovým vlastnostem následky alkoholismu mírnit.¹¹⁹

Ačkoliv se na první pohled může zdát, že závažnější činitele ve vysoké míře úmrtnosti představují především choroby, podíl nehod a násilných trestných činů nelze zanedbat. Během období začínajícího rokem 1970 a končícího až v předvečer zahájení kampaně se úmrtnost v důsledku kriminality a úrazů zvýšila o více než 20 %. To znamená, že zatímco v roce 1970 připadalo na 100 tisíc lidí 143 takových úmrtí, o 14 let později se jejich počet zvedl na 171. Tou dobou sehrával alkohol svou roli v případech 65 % vražd, 75 % pracovních úrazů a 40 % dopravních nehod.¹²⁰

Dalším závažným demografickým jevem v Sovětském svazu byl značný rozdíl mezi průměrným dosaženým věkem žen a mužů. Muži umírali mnohem dříve než ženy, což lze také přisuzovat alkoholismu – muži častěji pracovali na rizikovějších pracovištích, podíleli se více na výtržnostech a jiných přestupcích zákona a především konzumovali alkohol ve větší míře. Jedná se sice o typický rys průmyslových zemí, ale rozdíl mezi střední délkou života žen a mužů v Sovětském svazu byl velice výrazný. V roce 1971 se muži dožívali průměrně 64,5 let, zatímco ženy téměř o 10 let více - 73,6 let. Do roku 1978 došlo v případě mužů k poklesu na 62,5, v případě žen na 72,6.

¹¹⁷ Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 250.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Martin McKee, Vladimir Shkolnikov, „Understanding The Toll Of Premature Death Among Men In Eastern Europe“, *British Medical Journal*, Vol. 323, No. 7320 (Listopad, 2001): s. 1053.

¹²⁰ Kirjuščenko, Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika*, s. 32.

Počátkem osmdesátých let se tento trend začal obracet a střední délka života se začala lehce zvyšovat.¹²¹ Nejvýraznější změna nastala pak v průběhu kampaně v přímém důsledku přijatých opatření.¹²² V průběhu let 1986 – 1987 zemřelo z tohoto důvodu o 200 tisíc lidí méně než v roce 1984.

Větší dopad měla opatření na život mužů, jejichž úmrtnost se vůči ženám snížila v poměru 2:1.¹²³ Střední délka života mužů se zvýšila z 62,4 let v roce 1984 na 65 o dva roky později. Ve vztahu k celkové předpokládané výši úmrtí během trvání protialkoholní kampaně došlo v praxi k jejímu snížení o 11,4 %.¹²⁴ Je velice pravděpodobné, že razantní pokles úmrtnosti by neměl trvalého pokračování, protože nebyl způsoben změnou zdravotního systému a nevztahoval se většinou na případy lidí závislých. Snížení úmrtnosti bylo způsobeno především omezením nehod a kriminality. Krátké trvání kampaně totiž nemohlo přinést výsledky takového charakteru, jaký by vypovídal o úspěšném snížení alkoholismu.¹²⁵

Proměnou prošel také roční přírůstek obyvatelstva, což bylo způsobeno mimo jiné i tím, že se zvýšila porodnost. Po roce 1986 se narodilo přibližně o 500 tisíc dětí ročně více než v předchozím období. Do roku 1987 se počet obyvatel zvýšil o 2,9 milionu (pro porovnání, v letech 1981 – 1985 přibýlo v zemi 2,4 milionu lidí).¹²⁶ Tyto údaje tedy svědčí o tom, že navzdory časté kritice kampaň měla i své dílčí úspěchy.

Většina obyvatelstva Sovětského svazu ovšem o tyto alarmující skutečnosti nejevila přílišný zájem a ke kampani se již od počátku stavěla rezervovaně. Michail Gorbačov sice ve svých memoárech obhájí přijatá opatření právě určitou podporou obyvatelstva (konkrétně velkým počtem dopisů od rodinných příslušníků, zejména matek a manželek, které žádaly o nápravu alkoholové závislosti), ale realita byla odlišná.¹²⁷ Dle průzkumu z roku 1982 by případné nastolení protialkoholní kampaně podpořilo jen 5 % dotázaných mužů a 10 % žen.¹²⁸

¹²¹ Michael Ryan, „Life Expectancy And Mortality Data From The Soviet Union“, *British Medical Journal*, Vol. 296, No. 6635 (Květen 1988): s. 1513.

¹²² Archie Brown, *The Gorbachev Factor* (New York: Oxford University Press, 1997), s. 141.

¹²³ Alexandr V. Nemcov, *Alkohol'naja smertnost' v Rossii, 1980-90-e gody* (Moskva, 2001), s. 14.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Blum, Monnier, *Recent Mortality Trends*, s. 221.

¹²⁶ Kirjuščenko, Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika*, s. 33-34.

¹²⁷ Gorbačov, *Žizn' i reform*, s. 340.

¹²⁸ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 10.

Kampaň si nedobyla oblíbenost ani v průběhu svého trvání. Naopak, Gorbačov vzpomíná, že lidé byli velmi nespokojeni se zavedenými poměry, protože museli čekat v dlouhých frontách. Zpočátku na alkoholické nápoje, později již na značnou část zboží, neboť sovětská ekonomika prožívala krizi. Ze všeho, co bylo negativně spojeno s kampaní i krizí, byl pak obviňován generální tajemník.¹²⁹

Kromě těchto praktických problémů všedního dne vzbuzoval antipatie vůči zavedenému protialkoholnímu programu také prohlubující se skepticismus ohledně vyhlídek na úspěšné řešení problému alkoholismu. Průzkumy veřejného mínění, které byly prováděny s odstupem pěti měsíců (v období listopad 1987 - duben 1988), to potvrzují. Množství těch, kteří z počátku věřili v možnost překonání alkoholismu v následujícím desetiletí, se snížil o 94 %. Mnohem pravděpodobnějším se začal jevit názor, že má-li k nějakému zlepšení dojít, bude to vyžadovat obměnu alespoň tří generací.¹³⁰

Gorbačovově vládě oproti těm předešlým vyvstávala také otázka, do jaké míry má stát nárok na takovou kontrolu nad obyvatelstvem a na tak výrazný zásah do soukromí. Veškeré vlády, které do gorbačovského období ve státě působily, se tímto problémem nezabývaly, neboť nebyly otevřeny dialogu s občany. Vláda v čele s Gorbačovem byla ale charakteristická svými modernizačními tendencemi, které stanovisko obyvatelstva částečně zahrnovaly. Radikální protialkoholní opatření lze tedy zejména v některých ohledech považovat za velkou chybu. To se týká zejména agresivní propagandy a kontrol ze strany bezpečnostních složek.

2.3. Kulturně vzdělávací aspekty kampaně a jejich dopad na společnost

Sovětský svaz se po celou dobu své existence pokoušel uplatňovat značné množství metod, které měly mít vzdělávací dopad na společnost a přesvědčit ji, že alkoholismus je škodlivý společenský jev riskantní pro bezpečnost a stabilitu země a vedoucí pouze ke zničení životů závislých i jejich blízkých. V tomto se vláda z let osmdesátých od

¹²⁹ Gorbačov, *Žizn' i reform*, s. 341.

¹³⁰ Kirjušenko, Petrova, *Alkogol'naja pravovaja politika*, s. 33-34.

předchozích příliš nelišila. Nabízí se ovšem otázka, zda do propagace boje proti alkoholismu a abstinence vnesla nějaké své osobité prvky.

Z počátku bylo tedy nutné najít přijatelné a fungující metody informování společnosti o škodlivosti a nebezpečí alkoholu. Byla přijata jak aktivní, tak pasivní opatření (těmi se rozumí ta, která se týkají zákazů a nesouvisí s tvorbou, která by kampaň podpořila; jedná se tedy o omezení a zákazy). Přijetí těch pasivních bylo mnohem jednodušší. Motivy alkoholu nesměly pronikat do filmu, divadla, radia či televize. Pokud se tam přece jen objevovaly, musely být spojené s kulturním umírněným pitím nebo naopak zdůrazňovat škodlivost konzumace alkoholu.¹³¹

Aktivní opatření vůči alkoholismu nabývala nejrůznějších forem. Často se jednalo o plakáty, které měly v Sovětském svazu dlouhou tradici, a to nejen v otázkách opilství. Plakát obecně představoval ideální formu propagace, protože byl levný. Kromě toho zastával zejména v raných obdobích existence sovětského státu ještě funkci propagandistického prostředku, jehož překážku nepředstavovala negramotnost. Vláda země již tehdy mohla jeho prostřednictvím snadno oslovovat masy. O oblibě a pravděpodobně i účinnosti propagandistické funkce plakátu svědčí i skutečnost, že přečkal celé trvání sovětského státu až do osmdesátých let. Další prostor pro masové informování o škodlivosti alkoholu poskytoval film, divadlo, rozhlas a časopisy.¹³²

Sovětské plakáty po celou dobu trvání státu pracovaly s dvojí motivací – negativní a pozitivní. Častými atributy plakátů s negativním podtextem byla smrt. Tu symbolizoval například had vystupující z láhve, oprátka či kostlivec. Dalším častým motivem s negativní konotací se stávaly nešťastné plačící děti či ženy, které mohly být vystaveny domácímu násilí. Naopak plakáty s pozitivní motivací zobrazovaly mládí, sílu a odhodlání k životu v lepší budoucnosti. Sdělení těchto námětů nemohlo být pochopitelnější – vše zobrazené mohl člověk získat, pokud nepropadl „alkoholovému zlu.“

Dále pro sovětské plakáty napříč dvacátým stoletím platilo specifické barevné ladění. Ty, které byly nositeli varovných signálů, hojně využívaly výrazných kontrastních barev jako je červená a bílá, či depresivní šedou a černou. Své místo měla také tmavě zelená barva, která přímo symbolizovala nebezpečí alkoholismu právě

¹³¹ White, *Russia goes dry*, s. 70.

¹³² Christopher Williams, „Let’s Smash It!“, Mobilizing the Masses against the Demon Drink in Soviet-Era Health Posters,“ *Visual Resources: An International Journal of Documentation* (2012): s. 357.

v podobě hada. Symbol zeleného hada je v postsovětské tradici zakořeněný dodnes. Jeho původ není zcela jasný, s největší pravděpodobností jde o zobecnění původního označení, které se používalo pro absint. Had zřejmě odkazoval v rámci evropské kultury na biblického hada „pokušitele“ a jeho zbarvení pak bylo odvozeno od samotného nápoje. Barvy užívané na pozitivně motivovaných plakátech nebyly oproti předchozímu případu tak výrazné, více evokovaly běžný život.

Vedle těchto obecných rysů sovětských plakátů lze najít také charakteristické znaky v jednotlivých obdobích. Ty z počátku formování Sovětského svazu byly více odosobněné a evokovaly společné úsilí v budování státu, které alkohol brzdí. Oproti tomu v pozdějším období - v případě plakátů z osmdesátých let - je možné zaznamenat určitý posun. Plakáty se více soustředily na jedince a jeho život, který závislost ohrožovala. Pro gorbačovské období byl pak ještě charakteristický důraz na vyobrazení moderního způsobu života – tedy sportování, pobyt v přírodě a další podobné zájmy. Sovětské plakáty všech období se dále zaměřovaly na dílčí problémy sovětského alkoholismu, jako byla mužská závislost, násilí, nehody v zaměstnání a tak podobně.¹³³

Jinou formu propagandy představovalo vydávání speciálně zaměřeného časopisu „Trezvosť i kul'tura.“ Ten patřil k dalšímu velmi výraznému prostředku protialkoholní osvěty osmdesátých let. Kromě toho, že byl zaměřen na samotnou degradaci pití alkoholických nápojů, se zabýval prosazováním zdravého životního stylu. Publikované články se věnovaly například důvodům, proč je správné a prospěšné sportovat. Další témata byla určená zastáncům abstinence a objasňovala, jakým způsobem může kultura bojovat za střízlivý způsob života.¹³⁴

Časopis se nevěnoval pouze protialkoholnímu hnutí, ale zároveň také čtenáře seznamoval s důležitými historickými momenty státu (zaměřoval se na ruskou historii) a představoval také západní kulturu. Dále informoval o sovětské divadelní scéně a další dostupné kultuře, čímž se snažil rozšířit svým čtenářům rozhled. Nechyběly ani kritické komentáře k situaci boje proti alkoholismu v zemi. Například v srpnovém čísle časopisu z roku 1987 se čtenář mohl dovědět, že kritika poměrů v zemi nakonec přinesla své výsledky. V předchozích číslech redakce totiž kritizovala oblíbené sovětské letovisko Krym za propagaci vína jako jednoho ze svých suvenýrů. V srpnovém čísle byl otištěn krátký článek informující o reakci krymských představitelů, kteří se od reklamy

¹³³ Tamtéž, s. 361.

¹³⁴ „V nomere“, *Trezvosť i kul'tura*, No.2, (1987), s. 1.

distancovali, dokonce samotný suvenýr „Krymské víno“ byl stažen z prodeje.¹³⁵ Časopis také pravidelně monitoroval, jak postupuje kampaň, zda dochází k dostatečnému snížení produkce alkoholických nápojů a jaké jsou její dopady na obyvatelstvo.¹³⁶

Další metodou, kterou časopis využíval v boji proti alkoholismu, bylo publikování povídek světových autorů tematicky zaměřených na alkoholismus či osobních příběhů sovětských obyvatel. Povídky byly vždy doplněny předmluvami, které již v samém začátku podbízivě napovídaly, jaké poučení si čtenář z daného textu má odnést. Předmluva vždy nabádala čtenáře, aby si povšiml negativních dopadů alkoholismu na společnost, rodinu a zejména děti. Kritizuje též dostupnost alkoholu a považuje ji za významnou příčinu pijáctví.¹³⁷

Nemalý podíl na státní propagaci abstinence a boje proti alkoholismu zaujímala také filmová produkce. Jak bylo již řečeno, motivy pozitivních asociací k alkoholu se nesměly objevovat ve filmech. Vznikaly také zcela nové dokumentární filmy, které propagovaly potlačení výroby samogonu na vesnicích.¹³⁸ Zároveň byly vytvářeny krátké snímky, které stejně jako plakáty, ukazovaly škodlivost nadměrné konzumace alkoholických nápojů. Sovětský stát jimi disponoval již v době před kampaní v osmdesátých letech. Z gorbačovského období stojí za zmínku alespoň jeden příklad – krátký animovaný film „Žili – pili,“ který v několika krátkých snímcích představuje se značným množstvím nadsázky alkohol jako viníka vymření dinosaurů či příčinu rozpadu Kolosea.¹³⁹

Propagace zdravého životního stylu byla ve společnosti všudypřítomná a stala se součástí každého dne. Využívalo se k ní nejrůznějších běžných situací, takovou situací mohlo být například čekání v dlouhé frontě (na alkohol). Stávalo se, že pro vyčkávající zákazníky, jejichž hlavním zájmem byl nákup, byla uspořádána přednáška lékaře, který hovořil o nebezpečí a následcích alkoholismu. Jako příklad lze uvést případ jednoho z moskevských obchodů prodávajících vodu – 13. prosince 1985, krátce po jeho otevření, dorazily k čekající frontě dva menší autobusy, ve kterých přijeli zastánci abstinence s propagačními plakáty. Zároveň nakupujícím přednášel

¹³⁵ „Bryzgi šampanskogo, ili privet iz Kryma“, *Trezvoť i kul'tura*, No.8, (1987), s. 15.

¹³⁶ *Trezvoť i kul'tura*, No.12, (1987), s. 6.

¹³⁷ *Trezvoť i kul'tura*, No.2, (1987), s. 39.

¹³⁸ Kirjuščenko, Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika*, s. 41.

¹³⁹ Animovaný film je dostupný zde: <http://rutube.ru/video/74ac6f0bd69d9f581938c3b29e6f2328/> (staženo 1.4.2014).

o škodlivosti alkoholu na lidský organismus hlavní moskevský psychiatr Eduard Drozdov.¹⁴⁰ Tato v podstatě absurdní situace vyvolává otázku, zda vůbec forma boje proti alkoholismu mohla dosáhnout nějakých výsledků. Skupina propagátorů s největší pravděpodobností čekající zákazníky nemohla výrazněji oslovit. Vnucovala jim své názory ve chvíli, kdy byli již dostatečně rozhořčeni pomalým odbavením. Lze tedy předpokládat, že v lepším případě byla taková aktivita zastánců kampaně ignorována, v tom horším prohlubovala negativní postoj obyvatelstva k zavedeným opatřením.

Dalším počinem, jenž cílil zejména na sociální mobilizaci v tažení proti alkoholu, bylo zavedení dobrovolnické organizace „Všesvazové dobrovolnické společnosti protialkoholního hnutí pro boj za střízlivost,“ která měla své kořeny ještě v předgorbačovském období. Od ní si státní představitelé slibovali podporu pro své reformní aktivity. Ani tato metoda propagace nepředstavovala v zemi novinku. Naopak podobná hnutí, která měla jít příkladem, vznikala již dříve a zdaleka se netýkala pouze otázek nadměrné konzumace alkoholických nápojů. Činnost této organizace byla do značné míry úspěšná a u obyvatelstva se těšila určité oblíbenosti. Rozhodně ale nelze hovořit o široké podpoře. Roku 1987 organizace měla již 14 milionů členů, což představovalo necelých 5 % populace. Hnutí se zaměřovalo na pořádání nejrůznějších masových akcí, jako byly například pochody za střízlivost. Podobných aktivit se pravidelně účastnil i Komsomol.¹⁴¹ Ve městech po celé zemi existovaly také „kluby střízlivosti.“ V roce 1988, kdy byla kampaň zrušena, jich fungovalo okolo 5 tisíc. Kromě sympatií vzbuzovaly tyto aktivity ale také odpor. Hnutí bylo často obviňováno jako původce front v obchodech či z podněcování veřejného rozruchu. Tyto tendence sílily s ústupem kampaně. Po roce 1988 organizace postupně upadala.¹⁴²

Ve spojitosti s protialkoholní propagandou nezůstalo pozadu ani školství, které se chtělo zasadit především o snížení alkoholismu mládeže a zároveň ji vychovávat v abstinenčním duchu. Bylo tedy stanoveno, že vzdělávací systém bude nově obohacen o jednotný program protialkoholního vzdělávání. Pro tuto příležitost vznikla řada pedagogických příruček, které poskytovaly metodiky výchovu dětí a mládeže v tomto směru.¹⁴³

¹⁴⁰ Kurukin, Nikulina, *Povsedněvnaja žizn'*, s. 461.

¹⁴¹ Williams, „Let's Smash It!“, s. 369.

¹⁴² Williams, „Let's Smash It!“, s. 369.

¹⁴³ White, *Russia goes dry*, s. 72.

Výrazným prvkem gorbačovské kampaně, kterým se odlišovala od nástrojů propagandy přijatých předchozími vládami, byl také příklad vedení. Státní představitelé měli být vzorem správného životního stylu bez alkoholu. Zatímco v soukromí bylo povoleno částečné umírněné pití, na úředních a politických postech to nepřipadalo v úvahu. Veškeré veřejně činné osoby tak mohly přijít o zaměstnání v případě, že by byly přistiženy, jak holdují alkoholickým nápojům a v podstatě je tak propagují. Tento prvek měl také poukazovat na rovnost panující ve státu – pro nikoho neexistovala výjimka, a to ani na nejvyšších místech.¹⁴⁴

Nástroje propagandy boje proti alkoholismu v osmdesátých letech se tedy do značné míry podobaly těm, které využívaly i předchozí vlády. Nebyl důvod neaplikovat je, neboť některé se v řadě případů osvědčily. Gorbačovská kampaň však oproti těm minulým vnášela do propagace, stejně jako do jiných svých činností, jistý prvek modernizace. Ten se projevoval jako potlačení stranického elitářství.

2.4. Ekonomické aspekty

Důležitost produkce alkoholických nápojů pro státní rozpočet Sovětského svazu je možné odvodit již ze zkušeností jak režimů předrevolučního období, tak i z těch, které získaly sovětské vlády působící před Gorbačovem. Vyzkoušely si, že státní rozpočet je na prodeji alkoholu do značné míry závislý.

O významu podílu alkoholu na ruském státním rozpočtu vypovídá také známá ruská alegorie, která jej definuje jako zemi nazývajícím se „Terra alcoholica.“ Ta je zobrazována jako ostrov v moři chráněný třemi velrybami – ministerstvem obchodu, státní plánovací komisí (Gosplanem) a ministerstvem financí.¹⁴⁵

Ekonomické aspekty protialkoholní kampaně je nutné vnímat jako součást veškerých hospodářských záležitostí Sovětského svazu. Prodej alkoholických nápojů působil na poli sovětské ekonomiky jako významný činitel. Jeho provázanost se sovětským rozpočtem představovala pouze jeden z aspektů komplikovaného vztahu mezi ekonomikou státu a alkoholismem.

¹⁴⁴ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 18.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 247.

Obecně vzato, důvodů, proč se častá opilost a alkoholová závislost podílí negativně na ekonomice státu, je celá řada. Alkoholismus se podílí velkou měrou na nehodách v průmyslu a také snižuje produktivitu práce. To je způsobeno i častými absencemi. Problém zároveň představují též zaměstnanci, kteří se do práce dostaví - nelze se na ně spolehnout při plnění zadaných úkolů.¹⁴⁶ Proto se omezení produkce alkoholu jeví jako logické opatření.

Právě z důvodů určité závislosti státního rozpočtu na prodeji alkoholických nápojů vzniká současně s těmito zásahy problém nový. Ten spočívá v tom, že státem přijatá řešení v podobě regulace produkce v daný moment obrovským způsobem poškozují rozpočet. Efekt, který by měla zavedená opatření přinést se (pokud vůbec) dostaví se značným zpožděním, a tak je pro stát velmi důležité, aby měl dostatečně silnou a dobře nastavenou fungující ekonomiku. Ta musí být schopná podpořit přijatá opatření, která mají vést ke zlepšení a zkvalitnění života obyvatelstva. Sovětský svaz v osmdesátých letech se rozhodně v takovém stavu nenacházel. Naopak faktorů, které jej po ekonomické stránce do značné míry degradovaly, existovalo velké množství.

Během Brežněvovy doby došlo ke značnému zpomalení sovětské ekonomiky, které bylo způsobeno vnitřními problémy státu, ale i mezinárodní situací. Sovětské hospodářství bylo z velké části postaveno na prodeji nerostných surovin, jejichž těžba se v sedmdesátých letech velmi zdražila, neboť snadno dostupná naleziště byla téměř vyčerpána. Náklady na získávání surovin se tak zvýšily z důvodu zpomalení produkce a vyšších nároků na intenzitu práce. Brežněvovské hospodářství se vyznačovalo absencí investic do nových technologií a strnulostí ekonomického systému, který nebyl schopný reagovat na náhlé změny na světovém trhu.¹⁴⁷ Problém stagnace ovšem nesouvisel pouze s konzervativním směrem, který byl nastolen, ale ležel mnohem hlouběji – v nefunkčnosti samotného neefektivního systému plánování.

K těmto obecným nevyhovujícím podmínkám se přidávaly další dílčí události, které sovětské hospodářství ještě výraznější zatěžovaly. Stát byl značně oslabený válkou v Afganistánu, která přišla Sovětský svaz podle odhadů na 3-4 miliardy dolarů ročně.¹⁴⁸ Dále se na státním rozpočtu země hluboce podepsal pokles ceny ropy. Ze sedmdesátých let, byl stát totiž zvyklý získávat značné finanční obnosy z jejího prodeje. Během

¹⁴⁶ Treml, „Death from Alcohol Poisoning“, s. 164.

¹⁴⁷ Philip Hanson, *From Stagnation to Catastroika: Commentaries on the Soviet Economy, 1983-1991* (New York: Praeger, 1992), s. 104.

¹⁴⁸ Kurukin, Nikulina, *Povsedněvnaja žizn'*, s. 461.

osmdesátých let se ale ceny snížily a stát nebyl schopný způsobené ztráty nijak kompenzovat. Sovětská vláda také pomáhala režimu Wojciecha Jaruzelského v Polsku, který se musel vypořádat s opozičním hnutím Solidarity. Tyto investice čítaly okolo dvou miliard dolarů ročně. K těmto výdajům je nutné vzít ještě v úvahu doléhající ekonomické následky výbuchu plynovodu Západní Sibiř-Pomary-Užhorod v roce 1982.¹⁴⁹

V průběhu protialkoholní kampaně pak došlo k dalším událostem, které se na stavu sovětského hospodářství výrazně podepsaly. Nejvýraznější z nich představovala exploze jaderné elektrárny v Černobyli. Likvidace následků katastrofy v podobě evakuace a přesídlování obyvatelstva, vyčištění oblasti a léčby dlouhodobě nemocných z důvodu ozáření a ztráta zdroje energie a zemědělské půdy v oblasti představovaly další nemalé položky, jež musel státní rozpočet Sovětského svazu vzít v úvahu. Další náklady v této souvislosti si vyžádalo také zastavení programu jaderné energie v Bělorusku.¹⁵⁰

V těchto podmínkách realizovaná gorbačovská protialkoholní kampaň zatěžovala sovětskou ekonomiku mnoha způsoby. Nejvýraznějším z nich bylo samozřejmě přímé omezení objemu produkce alkoholických nápojů. Dalším výrazným prvkem bylo zvýšení jejich cen – v roce 1985 se jednalo o 25 %, o rok později byly zvednuty o dalších 25 %.¹⁵¹ To nevedlo k vyrovnání ztrát, ale k reálnému snížení příjmu domácností. Lidé totiž nepřestali alkoholické nápoje kupovat, ale z důvodu zvyšování cen do nich investovali více finančních prostředků. Tím se také snížily možnosti sovětských domácností pro nákup jiných komodit. Tuto skutečnost vyzoroval už bývalý generální tajemník KSSS Nikita Chruščov. Ve svých memoárech uvedl, že se domníval, že zvýšení cen vodky pomůže vyřešit krizi alkoholismu. Tento přístup nakonec ale uznal za nefunkční. Naopak podotýkal, že to přesně vedlo k situaci, kdy rozpočty sovětských rodin byly více napjaté a docházelo k absenci finančních prostředků na jiné nezbytné produkty.¹⁵²

¹⁴⁹ Igor J. Frojanov, *Pogruženije v bezdnu: Rossija na ischode XX veka* (Sankt-Petersburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 1999), s. 144-146.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Jay Bhattacharya, Christina Gathmann, Grant Miller, „The Gorbachev Anti-Alcohol campaign and Russia's mortality crisis“, *Stanford University*, https://iriss.stanford.edu/sites/all/files/iriss/Russia_mortality_crisis.pdf (staženo 4.3.2014), 5-6.

¹⁵² Treml, „Death from Alcohol Poisoning“, s. 167.

Omezení prodejní doby a míst se na celkovém zisku z těchto produktů také silně podepsalo. Dalšími položkami, které s protialkoholní kampaní souvisely a vyžadovaly státní investice, byly náklady na prostředky, jež byly zavedeny jako prevence před závislostí. Jednalo se o různé typy rekreačních a volnočasových zařízení, vzdělávací programy i zdravotnická zařízení.¹⁵³

Uváží-li se finanční podstata prodeje alkoholu, rozhodnutí o omezení jeho produkce muselo být pro vládu velmi bolestivé. Vodka a jiné druhy alkoholu představují ideální komodity. V jejich případě se nemůže stát, že se začnou kazit jako například maso či jiné potraviny. Oproti těm mají alkoholické nápoje také nesmírnou výhodu v oblasti zisku - z pohledu objemu a vynaloženého úsilí při výrobě totiž přináší ve srovnání s jinými produkty zisky mnohem vyšší. Čas se nepodepisuje na jejich kvalitě a chuti, v případech některých druhů vín či koňaků naopak zvyšuje kvalitu a s ní i cenu. V případě lihovin nepředstavuje ani skladování ekonomicky náročnou záležitost, neboť není nutné uchovávat je v chladu či speciálních obalech.¹⁵⁴

Od počátku padesátých let se objem prodeje soustavně zvyšoval. Jen v průběhu let 1960 – 1979 došlo k jeho zčtyřnásobení. Sovětské domácnosti na nákup alkoholických nápojů věnovaly 15 až 20 % svého příjmu.¹⁵⁵ Před rokem 1985 tvořil příjem z produkce alkoholických nápojů 10 - 14 % z celkového zisku státní pokladny. Odhaduje se, že během tří let, kdy byla drastická omezení pro boj s alkoholismem realizována, přišla sovětská ekonomika v oblasti obchodu s alkoholickými produkty celkem o 67 miliard rublů¹⁵⁶ (pro srovnání například investice do průmyslu v letech 1981 – 1985 činily 300,7 miliard rublů¹⁵⁷). Tato hodnota v sobě zahrnuje jak oficiální škrtý v plánu výroby, tak ztráty způsobené černým trhem, který se po omezení prodeje značně rozmohl.¹⁵⁸ Uvedená skutečnost prohloubila státní schodek. Zatímco v roce 1985 činil 45,5 miliard rublů, v dalších letech se značně zvyšoval – přibližně o 10-15 miliard ročně (to představovalo kolem 3 % HDP země). V roce 1986 dosáhl 47,9 miliard, o rok později 57,1 miliard a v poslední rok běhu kampaně se vyšplhal až do výše 93 miliard rublů (což

¹⁵³ Bhattacharya, Gathmann, Miller, „The Gorbachev Anti-Alcohol campaign“, s. 5-6.

¹⁵⁴ Schrad, *Vodka Politics*, s. 246.

¹⁵⁵ Bhattacharya, Gathmann, Miller, „The Gorbachev Anti-Alcohol campaign“, s. 6-8.

¹⁵⁶ McCauley, *The rise and fall*, s. 400-401.

¹⁵⁷ Hanson, *From Stagnation to Catastroika*, s. 110.

¹⁵⁸ Hanson, *From Stagnation to Catastroika*, s. 177-178.

představovalo asi 10 % HDP).¹⁵⁹ To samozřejmě nebylo způsobeno jen poklesem alkoholové produkce, ale její podíl byl značný.¹⁶⁰

Co se objemu omezení produkce týče, výroba vodky zaznamenala největší pokles v letech 1985 – 1986, kdy se snížila ze 161 miliard na 95,2 miliard litrů. V roce 1987 tento trend nadále pokračoval, avšak již ne tak výrazně – meziroční rozdíl činil tentokrát přibližně 15 miliard litrů. Od roku 1988 produkce opět začala stoupat, do roku 1990 dosáhla hodnoty 138 miliard litrů.¹⁶¹ Opatření se překvapivě nejvíce dotkla těch alkoholických produktů, které nepředstavovaly pro sovětskou společnost až tak velká rizika. Byla silně omezena výroba vína a piva (v případě vína došlo k poklesu výroby z 143 miliard v roce 1985 na 55,9 miliard o dva roky později, produkce piva se v tom samém období snížila z objemu 350 miliard na 257 miliard litrů).¹⁶² Vezme-li se v úvahu celková produkce alkoholických nápojů, poměr jejich typů jasně potvrzuje, že v Sovětském svazu opravdu představoval problém především tvrdý alkohol.

Realizace omezení produkce a prodeje měla i jiné důsledky. V první řadě došlo na zavírání některých palíren vodky a likérek. Ne všechny ale čekal takový osud. Část byla zachována a došlo pouze k omezení výroby, zbytek vyroben se pak přeměnil na producenty ovocných sirupů, džusů a marmelád. To konkrétně postihlo 187 likérek a 300 palíren. Vedoucí pracovníci takto přeměněných výroben proti těmto krokům protestovali, protože se oprávněně obávali, že za těchto okolností se značně ztenčí zisky těchto zařízení.¹⁶³ Kromě podniků, které se přímo týkaly produkce alkoholu, dopadly podobně i jiné zaměřující se na zdánlivě nesouvisející zboží. Zavírány totiž byly například závody na výrobu skla orientující se na „panákové“ skleničky.¹⁶⁴

Zániku neunikly ani závody specializující se na produkci vybraných výrobků k vývozu a také výroby vín a piv. Nařízení z Moskvy tak zruinovalo rozsáhlé oblasti vinic v Arménii, které produkovaly velmi kvalitní koňak. Stejný osud potkal též vinohrady v Gruzii a na Krymu, kde se vyrábělo dezertní víno Marsala. Arménské, gruzínské i krymské pěstování vinných odrůd mělo dlouholetou tradici a vinice zde byly

¹⁵⁹ Bohuslav Litera, Miroslav Tejchman, Jiří Vykoukal, *Východ – Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989* (Praha: Libri, 2000), s. 664.

¹⁶⁰ McCauley, *The rise and fall*, s. 400-401.

¹⁶¹ Takala, *Veselije Rusi*, s. 265.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ McCauley, *The rise and fall*, s. 400-401.

¹⁶⁴ Kurukin, Nikulina, *Povsedněvnaja žizn'*, s. 461.

vytvářeny po celá století. Za tříleté období kampaně byl celý dlouhodobý proces kultivace zničen. Nenávratně tak bylo ztraceno přibližně 30% vinohradů.¹⁶⁵

Všechna výše zmíněná přijatá opatření velmi oslabila sovětskou ekonomiku. Zatím se ale jednalo pouze o oficiální vlivy. V důsledku omezení produkce se prohloubil také problém černého trhu a nelegální domácí produkce alkoholických nápojů – samogonu. Tento problém, který po roce 1985 nabyl obrovských rozměrů, měl na rozpočtu státu a jeho krizi výrazný podíl. Státní hospodářství ovlivňoval jak přímo, tak i svými vedlejšími následky. Přímý dopad neoficiální výroby představovala samozřejmě ztráta zisku z daní. Nepřímo pak nelegální produkce stát zatěžovala jednak z demografického hlediska, jednak z bezpečnostního.

Výroba samogonu vedla k onemocněním z důvodů otrav metylalkoholem, což systém zatěžovalo opět kvůli absencím na pracovištích. Nezanedbatelnou finanční položku představovaly také náklady na zdravotní péči o takto postižené jedince.¹⁶⁶ Nelze opomenout ještě jeden výrazný faktor, který se na zdraví obyvatelstva značně podepsal. Kromě domácí výroby nacházelo sovětské obyvatelstvo náhražku alkoholu také v nejrůznějších drogistických produktech, jako byly například různé druhy levných kolínských, lepidel, krémů na boty, ředidel, čisticích prostředků či přípravků na hubení škůdců. O závažnosti a rozsahu používání náhražek tohoto druhu svědčí následující hodnoty. Za tříleté období kampaně prodej lepidel vzrostl ze 760 tun na 1000 a tekutých čističů skla z 6,5 tun na 7,4. Zájem o přípravky proti škůdcům se zvedl z 115 milionů na 135 milionů lahví.¹⁶⁷

Problém bezpečnosti se v tomto ohledu netýkal pouze důsledků opilosti – nehod či chuligánství. Souvisel především s postupným vznikem obchodní mafie, která na nelegálním obchodu bohatla.¹⁶⁸ Výroba samogonu se sice tradičně týkala především venkova, ale v době kampaně došlo k jejímu rozšíření. Na venkově byla spjata především s jednotlivými domácnostmi. Pokud docházelo k nelegálnímu obchodu, neprobíhal v takových objemech.¹⁶⁹ Pozoruhodné jsou i metody, které byly v tomto případě používány. Prodejci vytvořili originální taktiku, jak nenápadně porušovat zákony – vodka byla například prodávána v samovarech nebo v lahvích od minerální

¹⁶⁵ McCauley, *The rise and fall*, s. 400-401.

¹⁶⁶ Treml, „Death from Alcohol Poisoning“, s. 163.

¹⁶⁷ Kirjuščenko, Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika*, s. 33-34.

¹⁶⁸ Anatolij Sobčak, *Žila-byla kommunističeskaja partija* (Sankt-Peterburg: Lenizdat, 1995), s. 16.

¹⁶⁹ Treml, „Death from Alcohol Poisoning“, s. 168.

vody.¹⁷⁰ Pro zásobování měst se ale začala vytvářet podzemní organizovaná síť prodeje. Právě ta souvisela se vznikem organizovaného zločinu. Některé zdroje upozorňují, že právě v tomto ohledu se měla sovětská vláda poučit z případu Spojených států amerických, kde se v průběhu prohibice vytvořily známé mafiánské kartely. Je možné domnívat se, že vzniklé podzemní struktury nezakly ani po ukončení kampaně a jejich aktivita pokračovala i během chaotických devadesátých let.¹⁷¹

Pro lepší představu, v jakých rozměrech byla nelegální výroba alkoholu prováděna, je možné uvést několik informací ze sovětských úředních záznamů. V roce 1988 bylo k odpovědnosti za nelegální prodej přivedeno kolem 414 tisíc osob, bezpečnostní složky zabavily více než 300 tisíc domácích destilačních zařízení a na 4 milióny litrů lihovin.¹⁷²

Nelegální produkce se na sovětském hospodářství podepsala ještě v jednom dalším aspektu. Jedná se o zhoršení zásobovací situace. K výrobě samogonu bylo potřeba některých surovin - zejména cukru, brambor a obilí. Z tohoto důvodu docházelo k jejich nedostatku na oficiálním trhu.

Stát přijal řadu opatření, která měla nelegální výrobu omezit. Kromě pokut a hrozby uvěznění vláda také uvalila vysoké ceny a omezení na vybrané zemědělské produkty.¹⁷³ Bezpečnostní složky byly v potlačování neoficiálních výrobců velmi aktivní. Jejich jednání ovšem často hraničilo se zákonnými principy a přímo si tak protiřečilo se zavedenými modernizačními reformami (například byly prováděny řady domovních prohlídek).¹⁷⁴ Na příkladu těchto zásahů je patrné, že ačkoliv byla deklarována proměna státu s důrazem na zkvalitnění života a otevřenost, forma kampaně stále do velké míry odpovídala klasickým direktivním metodám sovětského státu. Nelze předpokládat, že by se tato opatření mohla setkat s kladnou odezvou většinové společnosti.

¹⁷⁰ Williams, „Let’s Smash It!“, s. 369.

¹⁷¹ Sobčak, *Žila-byla kommunističeskaja partija*, str. 16.

¹⁷² Takala, *Veselije Rusi*, s. 266.

¹⁷³ Bhattacharya, Gathmann, Miller, „The Gorbachev Anti-Alcohol campaign“, s. 2.

¹⁷⁴ Takala, *Veselije Rusi*, s. 266.

2.5. Oficiální ukončení kampaně

Lze tedy konstatovat, že protialkoholní opatření nakonec nespĺnila svoje cíle. Již v době jejich zavedení se potýkala s výraznými problémy. Vláda v podstatě nezohlednila výsledky a dopady předchozích kampaní, nepoučila se z nich. Druhým problematickým momentem bylo také nařizení realizace boje proti alkoholismu vedené shora. Nejen, že direktivní opatření zasahující výrazně do soukromí a tradic se neslučovala s ideou uvolnění společnosti, ale zároveň se ani neslučovala s veřejným míněním. Ekonomické dopady se nakonec staly jedním z hlavních důvodů, proč byla kampaň zastavena. Podepsala se na ní ale také rozšířená nespokojenost obyvatelstva s jejím průběhem. Již od roku 1987 v podstatě přijaté kroky vyznívaly do prázdna, ale kampaň byla stále oficiálně v platnosti. O rok později bylo rozhodnuto o oficiální revizi opatření přijatých v květnu 1985. Záležitost byla projednávána na červnovém zasedání strany a na schůzi Politbyra o měsíc později. Na zavedení kampaně a především na její metody se snesla vlna kritiky, která zdůrazňovala právě negativní dopady na státní rozpočet.

Z těchto příčin vydal Ústřední výbor rezoluci „O realizaci usnesení ÚV KSSS o posílení boje s pijáctvím a alkoholismem“ („O chodě vypoĺnenia postanovlenij CK KPSS po voprosam usilenija bor'by s p'janstvom i alkogolismom“). Výbor sice vyhlásil neústupnost strany v boji proti alkoholismu a hájení střízlivého stylu života, ale zároveň zde také vyjádřil svůj postoj k průběhu samotné kampaně. Na jeho základě byly některé její prvky prohlášeny za nefunkční a dokonce škodlivé. Za hlavní důvody nesplnění vytyčených cílů pak byly označeny nesprávné postupy při aplikaci metod kampaně v některých regionech. Vina za tyto chyby byla kladena regionálním stranickým organizacím, které nebyly schopné vzbudit o problematiku obecný zájem. Dokument dále předpokládal, že dojde k navýšení prodeje alkoholických nápojů a omezení přijatých propagačních metod.¹⁷⁵

Rozhodnutí začala být velmi rychle realizována, což se projevilo zejména ve sfěře výroby a prodeje. Obnovení objemů výroby alkoholických produktů probíhalo v některých případech téměř stejným tempem jako jeho omezování. Během pouhých dvou let po oficiálním ukončení kampaně se výroba vodky a jiných lihovin zvýšila

¹⁷⁵ Tarschys, „Alcohol Policy“, s. 18-19.

o 70 %. Růst zaznamenala i výroba piva a vína, ačkoliv ten nebyl tak výrazný. V případě piva šlo o 23 %, u vína se jednalo o 11 %.¹⁷⁶

Přijatá opatření neměla ale pouze negativní ekonomické dopady. Značné zlepšení zaznamenala například situace na pracovištích, kde došlo ke snížení absencí až o 35 %. Dále se snížila také kriminalita – množství přestupků, kterých se občané dopouštěli pod vlivem alkoholu, se zmenšilo o 37 %, počet opilců zadržovaných na záchytkách pak klesl o 40%.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Takala, *Veselije Rusi*, s. 271.

¹⁷⁷ Kirjuščenko, Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika*, s. 33.

3. POLITICKÉ POZADÍ ZAVEDENÍ KAMPAŇ: JEJÍ ODPŮRCI A ZASTÁNCI

Komplexnost, rozsah i výsledky protialkoholní kampaně osmdesátých let vyvolávají otázku, jakým způsobem probíhala diskuze o nezbytnosti zavedení tak radikálních opatření na nejvyšší politické úrovni. Program pro boj proti opilství a alkoholismu nesplnil oficiální deklarované cíle, a tak byla vláda nakonec nucena přistoupit k jeho zrušení. Mohli si ale čelní představitelé Sovětského svazu být vědomi rozporu mezi vytyčeným ideálním výsledkem kampaně a následnou realitou již v době, kdy o jejím zavedení teprve rozhodovali? Samotná skutečnost, že ti, kteří kampaň přijímali, měli většinou mnoholetou praxi z vlád předchozích, napovídá, že museli mít určité zkušenosti i s bojem proti alkoholismu z dob zavádění předešlých kampaní. Někteří z nich, jako například Alexandr Jakovlev, tehdy působili ve speciálních komisích, které měly za úkol vypracovat návrh na administrativní opatření ke zlepšení nepříznivého stavu.

Sovětské vedení nebylo v postoji k zavádění kampaně z roku 1985 jednotné. Oficiálně boj proti alkoholismu podpořili všichni, což ovšem není nijak překvapivé vzhledem k počtu závislých na alkoholu v zemi a také s ohledem na vztah komunistické ideologie k nadměrnému pití. Vitalij Vorotnikov, člen Politbyra, tuto skutečnost potvrdil ve svých pamětech. Poukázal však na to, že ačkoliv v principu všichni s nutností zavést protialkoholní opatření souhlasili, vznikala řada sporů o metodách i době jejich realizace, které se týkaly administrativních zásahů - například redukce výroby, prodejních míst i doby.¹⁷⁸ V širším kontextu problém spočíval také v tom, že i značná část úřednického aparátu a politiků holdovala alkoholu ve velké míře. Ti samozřejmě kampani a omezením, jež se s ní pojily, nebyli nakloněni. To, že se problém alkoholu týkal také řady politiků, potvrzovala i slova předsedy prezidia Nejvyššího sovětu SSSR Andreje Gromyka. Podle nich „se pije po celé zemi - v práci i během dovolené, v politických organizacích, laboratořích, na základních, středních i vysokých školách, ba dokonce i ve školkách.“¹⁷⁹

V případě nejvyššího vedení lze ve vztahu k boji proti alkoholismu najít dvě hlavní linie - umírněnou, která brala zřetel na možné ekonomické dopady a zastávala

¹⁷⁸ Vitalij I. Vorotnikov, *Chronika absurda. Otdelenie Rossii ot SSSR* (Moskva: Algoritm, 2011), s. 30.

¹⁷⁹ Gorbačev, *Žizn' i reform*, s. 341.

postoj pomalé evoluce, a radikální. Ta se klonila k názoru, že je nezbytné aplikovat důrazná omezení v oblasti produkce a dostupnosti alkoholických nápojů.

Opatrný postup zastávala řada stranických činitelů. To bylo často založeno právě na zkušenostech z doby jejich působení v předchozích vládách. Tito funkcionáři poukazovali zejména na citelné dopady zavedení protialkoholní kampaně na sovětské hospodářství. Otázku rozpočtového schodku řešili především Nikolaj Tichonov, Nikolaj Ryzkov, Eduard Ševarnadze či Geidar Alijev. Obávali se také, že v důsledku opatření dojde k růstu domácí výroby alkoholu, drogové závislosti a úmrtnosti v souvislosti s užíváním náhražek.¹⁸⁰ Dalším, kdo si byl vědom komplikací, které kampaň obnášela, byl pozdější člen Politbyra Alexandr Jakovlev. Ten působil během šedesátých let jako vedoucí skupiny Ústředního výboru, která měla za úkol připravit projekt boje s alkoholismem. Ve svých pamětech vzpomínal, že tehdy se na toto téma vedly ostré diskuze. Skupina vedená Jakovlevem navrhovala umírněnou formu, konkrétně postupné snižování produkce méně kvalitních druhů vodky a zvýšení výroby koňaku, kvalitního vína a nealkoholických nápojů. Diskutovalo se též o možnosti zvýšené produkce piva, přičemž v tomto případě byl plánován nákup technologií v zahraničí. Tehdy ale tento plán zablokovalo ministerstvo financí, které se obávalo dopadů na státní rozpočet.¹⁸¹ Z této zkušenosti vyplývá, že na jejím základě si byl Jakovlev vědom, jaké reálné výsledky by kampaň roku 1985 mohla přinést.

Signály, že by kampaň mohla být poněkud problematická, nepřicházely jen z politických míst. Na nebezpečí spojená se zavedením kampaně upozorňoval například známý sovětský ekonom Nikolaj Šmeljev. Ten varoval, že kampaň by mohla mít podobné důsledky jako prohibiční program přijatý ve Spojených státech ve dvacátých letech. Obával se, že dojde ke zvýšení produkce nelegálního samogonu a s tím spojeného vzniku organizovaného zločinu.¹⁸² Jak se pak v průběhu tří let ukázalo, jeho obavy byly oprávněné.

Radikální zastánci kampaně ale tato potenciální nebezpečí neviděli. Na základě jejich stanoviska mělo dojít k razantnímu zákroku proti alkoholismu v zemi. Tuto linii označoval Jakovlev, jako „andropovskou“. Podle jeho názoru pro ni bylo charakteristické posílení disciplíny skrze nejružnější zákazy. Z uvedeného konceptu

¹⁸⁰ Nikolajev, „Antialkohol'nye kampanii XX veka“, s. 76.

¹⁸¹ Alexandr N. Jakovlev, *Omut pamjati* (Moskva: Vagrius, 2001), s. 448.

¹⁸² Brown, *The Gorbachev Factor*, s. 142.

měla vycházet i protialkoholní kampaň. Za zastávce tohoto směru považoval například Jegora Ligačova, Vitalije Vorotnikova či Michaila Solomenceva, který byl jmenován ještě během vlády Andropova předsedou Komise pro přípravu jednání Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu a Rady ministrů SSSR pro boj s alkoholismem (Komissija po podgotovke Postanovlenija CK KPSS i Sovmina SSSR po bor'be s alkogolizmom).¹⁸³

Návrh na přijetí kampaně v tak širokém rozsahu přednesl Michail Solomencev na zasedání Politbyra 4. dubna 1985. Svůj projev dokládá statistickými údaji o stavu v zemi a také informacemi o historii tohoto problému.¹⁸⁴ Dle svých pamětí Solomencev bral svou úlohu předsedy komise velmi vážně a kromě zevrubného prostudování materiálů předchozích kampaní se rozhodl také zkontaktovat s odborníky či vládními činiteli, kteří měli k problematice alkoholismu z profesionálního hlediska blízko. Diskutoval tedy například s ministrem zdravotnictví, vnitra či potravinářského průmyslu. Podklady pro protialkoholní program získal během setkání s leningradským lékařem Ukolovem. Ten Solomencevovi objasnil svůj názor na problematiku. Vysvětlil, že minulé vlády nepovažuje v otázkách boje s alkoholismem za dostatečně aktivní a že je tedy nezbytné přijmout razantní omezení.¹⁸⁵ Oproti Solomencevovi, který problém vnímal komplexněji, Ligačov zdůrazňoval především negativní dopady alkoholismu na oblast ekonomiky. Kritizoval zejména velké množství pracovních absencí a nízkou míru osobní zodpovědnosti, a to nejen v souvislosti s otázkami alkoholismu. Například ve svém referátu na stranickém setkání z 5. května 1985 apeluje na mobilizaci lidských rezerv právě v souvislosti se zlepšením ekonomiky země. Té mohlo být dosaženo prostřednictvím osobního zájmu jednotlivců a dodržováním pracovní morálky.¹⁸⁶ Protialkoholní kampaň tak z Ligačeva pohledu v podstatě doplňovala prostředky vedoucí k dobrým hospodářským výsledkům. Věnoval se jí velmi intenzivně. Dokonce to byl právě Ligačov, kdo vyzval k jedné z nejspornějších částí kampaně - ke snížení zemědělské plochy pěstování hroznů k výrobě vína.¹⁸⁷

¹⁸³ Jakovlev, *Omut pamjati*, s. 448.

¹⁸⁴ Vorotnikov, *Chronika absurda*, s. 30.

¹⁸⁵ Michail S. Solomencev, *Začistka v Politbjuro: Kak Gorbačev ubiral „vragov perestrojki“* (Moskva: Algoritm, 2011), s. 92.

¹⁸⁶ Jegor K. Ligačov, *Izbrannyje reči i stat'ji* (Moskva: Polizdat, 1989), s. 83.

¹⁸⁷ Vorotnikov, *Chronika absurda*, s. 30.

Kampaň se této radikální skupině nakonec podařilo prosadit v její extrémní podobě, a tak bylo zahájeno snižování alkoholové produkce a omezování prodeje. Nemalý podíl na přijetí tohoto směru měl sám Michail Gorbačov.

Zájem Michaila Gorbačova v této záležitosti mohl mít kromě klasických důvodů, jako byl například stav společnosti, i jistou míru osobních motivů. Ve svých memoárech zavedení kampaně obhajuje zejména značnými dopady alkoholismu na fungování rodin. Odkazuje se na velký počet dopisů od rodinných příslušníků (zejména matek a manželek), které žádaly o pomoc proti alkoholové závislosti svých blízkých. Poukazuje na řadu tragédií a bídné poměry, které tím byly způsobeny.¹⁸⁸

Samotná otázka rodinného neštěstí by mohla být také výrazným osobním motivem Gorbačova k tak radikálnímu postoji. S alkoholismem a jeho neblahými následky měl totiž vlastní zkušenosti. Bratr jeho manželky Raisy této závislosti podlehl. Raisa Gorbačova vzpomíná na osud svého bratra ve svých memoárech, kde popisuje, jak propadl alkoholu a trávil dlouhé měsíce v nemocnici. Kvůli závislosti na alkoholu nakonec také zemřel.¹⁸⁹ Tento negativní zážitek se tedy prostřednictvím manželky mohl značně podepsat i na Michailu Gorbačovovi, který kvůli němu mohl přistupovat k osobním tragédiím sovětských obyvatel velmi vnímavě. Důraz na otázky rodin a především žen trpících alkoholismem jejich blízkých kladl i během svých projevů. Tato rétorika byla ovšem pravděpodobně motivována také obecnou propagandou, která zdůrazňovala roli žen jako bojovnic proti alkoholismu.¹⁹⁰

Skutečnost, že si zavedená opatření pro boj s alkoholismem nepočínala příliš zdárně, nutila jejich zastánce i odpůrce k dalším diskuzím. K těm nejvýraznějším došlo v prosinci 1987. Oponenti kampaně v čele s Ryžkovem a Ševarnadzem měli jednotný postoj. Upozorňovali na prudký nárůst nelegální produkce samogonu i pití drogistických přípravků a zdravotní následky z toho plynoucí. Jako další silný argument pak uplatňovali skutečnost, že tyto výsledky kampaně se viditelně podepsaly na rozpočtu státu a vyžadovaly obrovskou aktivizaci bezpečnostních složek, což znamenalo další náklady. Největší kritice podrobili nesmyslné zničení vinohradů, které měly několikasetletou tradici. Na základě těchto skutečností se pak tato opoziční skupina snažila prosadit názor, že je třeba program zastavit. Méně radikální postoj zastával

¹⁸⁸ Gorbačov, *Žizn' i reform*, s. 341.

¹⁸⁹ Raisa Gorbačeva, *Ja nadejus...* (Moskva: Novosti, 1991), s. 23-24.

¹⁹⁰ Mikhail Gorbachev, „On Women and the Family“, *Population and Development Review*, Vol. 13, No. 4, (Prosinec, 1987).

Andrej Gromyko. Ten se domníval, že do budoucna bude nutné více využívat vzdělávacích a výchovných metod – více zaktivizovat například média. Signály vydávané ze strany obyvatelstva ale považoval za důležité, proto se klonil ke zrušení zavedených omezení.¹⁹¹

Navzdory nepříznivým výsledkům obhájci kampaně i nadále zastávali své původní názory, ačkoliv někteří již s jistou dávkou rozvážnosti. Solomencev stále radikálně obhajoval pokračování boje s alkoholismem. Ligačov byl o něco opatrnější. Zdůrazňoval například, že ekonomické ztráty souvisí především s tím, že nejsou dodržovány hospodářské plány. Nespokojenost obyvatelstva pak přičítal tomu, že boj s pijáctvím byl oslaben. Další kroky k jeho udržení považoval za nezbytné. Gorbačov nadále trval na tom, že přijatá opatření byla správná.¹⁹² Během diskuze o dalším osudu kampaně prohlásil, že hlavní linie nebude měněna. Zároveň ale upozornil, že je třeba se situací nadále zabývat, protože nelegální produkce alkoholu dosáhla značných rozměrů. Postupně se klonil více k názorům oponentů kampaně – začal zdůrazňovat, že úspěch přijatých opatření leží v její první etapě a nadále bude nutné posílit informační boj. Další snižování produkce alkoholických nápojů v roce 1988 již nepovažoval za nutné.¹⁹³ Na základě této diskuze byla kampaň postupně odvolána.

Oficiální ukončení programu boje proti alkoholismu ale neznamenal utichnutí politických debat na téma, zda bylo správné zavést jej či nikoliv. Postoje jejich protagonistů se až tak zásadně od těch původních nelišily. Proměnou ale částečně prošla forma prezentování událostí s kampaní spjatých. Některé skutečnosti byly interpretovány tak, aby lépe podpořily názory konkrétních osob. Například Ryžkov ve svých memoárech podtrhoval svůj nesouhlas s formou přijatých opatření negativní asociací – upozorňoval na to, že protialkoholní kampaň byla podporována organizací „Pamjat“, která vykazovala prvky xenofobie.¹⁹⁴ Dále také zdůrazňoval svou roli v opozici – považoval se za jednoho z mála členů vlády, kteří říkali otevřeně své názory.¹⁹⁵ Jakovlev ve svých pamětech kampaň také kritizoval a to zejména z důvodu

¹⁹¹ Vorotnikov, *Chronika absurda*, s. 67.

¹⁹² Gorbačov, *Žizn' i reform*, s. 342.

¹⁹³ Vorotnikov, *Chronika absurda*, s. 67.

¹⁹⁴ Nikolaj I. Ryžkov, *Glavnyj svidetel'* (Moskva: Algoritm, 2009), s. 15.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 69.

těžkých ekonomických ztrát. Ve vztahu ke společnosti pro něho představovala první signál nové vlády, který nebyl ničím jiným než velkým zklamáním.¹⁹⁶

Mnohem více se však věnovali otázkám kampaně její zastánci. Důvod je zřejmý – na Gorbačova, Ligačova a Solomenceva se snesla hlavní vlna kritiky za neúspěchy kampaně, tudíž měli tendence hájit se. Ligačov zůstal i po rozpadu Sovětského svazu stále přesvědčený o tom, že zavedení kampaně bylo správným rozhodnutím. Podporoval to zejména tvrzením, že problém alkoholismu v osmdesátých letech nabral katastrofálních rozměrů, a proto vláda musela zasáhnout.¹⁹⁷ Ligačov ale připustil i chyby, kterých se v rámci zavádění opatření proti alkoholismu vedení dopustilo. V této souvislosti poukazoval zejména na zvýšenou produkci samogonu. Za mylnou označil domněnku, že s alkoholovou problematikou se lze vypořádat v řádu několika let.¹⁹⁸ Velkou pozornost věnoval protialkoholní kampani i Gorbačov, který sice kampaň také obhajoval, ale z některých jeho tvrzení je možné usoudit, že se snažil hájit do velké míry svou osobu. Ve svých pamětech například uvedl, že se cítí být zodpovědným za následky kampaně, protože bylo chybou nezasáhnout proti radikálnímu programu, se kterým přišli Ligačov a Solomencev. Přijímaná opatření totiž podle Gorbačova dovedli až do absurdity.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Jakovlev, *Omut pamjati*, s. 448.

¹⁹⁷ Solomencev, *Začistka v Politbjuro*, s. 5.

¹⁹⁸ Jegor Ligačov, *Kto predal SSSR?* (Moskva: Eksmo, 2010), 256-258.

¹⁹⁹ Gorbačov, *Žizn' i reform*, s. 342.

ZÁVĚR

Problém ruského či sovětského alkoholismu nelze vnímat jen jako zjednodušující stereotyp. Jedná se o jeden z nejvážnějších problémů, jehož kořeny sahají do hluboké historie. Tamní společnost se s ním dodnes potýká. Protialkoholní kampaň přijatá v osmdesátých letech představovala poslední razantnější zásah proti tomuto fenoménu. Nesplnila však své deklarované cíle a po třech letech od svého zahájení byla ukončena, a to zejména z ekonomických důvodů. Navzdory těmto skutečnostem však není možné prohlásit ji za naprosto neúspěšný projekt.

Co do kvantity pro ni bylo charakteristické větší množství negativních následků. Na základě uvedených poznatků, lze konstatovat, že její radikálnost se hluboce podepsala na ekonomice Sovětského svazu a do značné míry zhoršila vztah obyvatelstva k vedení státu, neboť šlo o výrazný zásah do soukromí obyvatelstva a dlouholeté tradice. Direktivní opatření také nebrala v potaz, že alkoholová závislost je chorobou, jejíž překonání je nelehké a časově náročné. Protialkoholní kampaň tak mohla představovat i jeden z faktorů zhroucení sovětského státu. Přesto je nutné ocenit její dílčí pozitivní dopady. Opomenut nemůže být ani samotný záměr kampaň zavést a vyrovnat se tím s tak palčivým problémem, jaký opilství a alkoholismu představoval. Přijatá opatření se skutečně podílela na záchraně nemalého počtu životů sovětských občanů. Tento úspěch se týkal především sekundárních dopadů alkoholismu - po dobu trvání kampaně došlo ke snížení počtu dopravních nehod, úrazů na pracovištích a kriminality. V případě samotného alkoholismu a chorob, které způsobuje je složité výsledky posoudit. Kampaň trvala pouze velmi krátké období, proto lze tvrdit, že na snížení závislosti až tak velký dopad mít nemohla. Jedinci, kteří měli s alkoholem skutečné zdravotní problémy, si k němu svou cestu našli a onemocnění se tak nezbavili. Kampaň ale mohla představovat solidní základ, jenž v případě úpravy přijatých metod měl určitý potenciál vést ke zlepšení situace. Přínosem této kampaně bylo i to, že problém byl jednoznačně pojmenován a veřejně prezentován, čímž se kampaň v letech 1985 – 1988 lišila od předchozích porevolučních kampaní.

Kladně lze hodnotit také samotný záměr zabývat se problematikou do takové míry a kampaň vůbec realizovat. Její protagonisté sice navazovali částečně na opatření z předchozích let, přesto ale museli kampaň prosadit proti silným oponentům. Samotná realizace kampaně v mnoha ohledech znamenala více komplikací než přínos a již

z počátku bylo jasné, že byla přijata složitější cesta. Strana samozřejmě musela problém řešit na základě komunistické ideologie, ale mohla přijmout opatření pouze formálně a v praxi se stanovená opatření nemusela do tak velké míry dodržovat.

Kromě těchto kladných kroků se ale vedení země dopustilo také závažných chyb. Prvním výrazným pochybením byla již samotná skutečnost, že Gorbačov k takto radikálnímu postupu ve změně společnosti uchýlil již v počátku své vlády, před tím, než byly přijaty jiné pro stát pravděpodobně důležitější reformy. Druhým významným omylem pak byla forma kampaně, jež byla přijata. Na základě diskuzí, které mezi čelními představiteli Sovětského svazu probíhaly, je zřejmé, že nejvyšší vedení si bylo částečně vědomo rozporů mezi deklarovanými cíli a následnými skutečnými výsledky kampaně ještě před jejím zavedením. Ozývaly se mnohé hlasy, které upozorňovaly na to, že plánovaná opatření jsou absurdní a nerealizovatelná a prosazovaly mnohem umírněnější linii vedení kampaně. Nabízely variantu dlouhodobého tažení proti alkoholismu postupnou evolucí návyků obyvatelstva a zkulturněním nabízeného sortimentu alkoholických nápojů (jednalo se o omezení levnějších druhů vodky a podporu prodeje piva a vína).

Z obecného hlediska lze konstatovat, že opatření v té formě, v jaké byla přijata, nemohou přinést kladné trvalé úspěchy. Deklarované cíle by zřejmě bylo možné realizovat až v delším časovém horizontu a bylo by zapotřebí obměny několika generací. A to pouze za předpokladu mnohem mírnějších opatření. Jisté je, že na společnost nelze aplikovat takto direktivní metody v záležitosti, která se týká soukromí jednotlivců. Snížení alkoholové závislosti a všech problémů s ní souvisejících může stát částečně dosahnout zajištěním vedlejších podpůrných záležitostí. Jedná se o vzdělání a informovanost obyvatelstva o škodlivých vlivech závislostí prostřednictvím médií, jež může stát podpořit. Mnohem důležitější jsou však kvalitní životní podmínky obyvatelstva, jako je například dostupná zdravotní péče na vysoké úrovni, hospodářská síla státu a svobodný projev názoru. Sovětský svaz se v osmdesátých letech pokoušel zčásti takovéto podmínky realizovat, ale z důvodu ekonomického vyčerpání a stále převládajícího systému direktivních metod vedených shora, plně neuspěl.

Zde se tedy nachází hranice, do které je stát schopen ovlivnit problematiku alkoholismu či jiných závislostí. Vzhledem ke skutečnosti, že tyto problémy jsou ovlivněny mnoha dalšími faktory, týkajícími se především konkrétního jedince, nemůže si stát či jeho vláda klást ambice na jejich naprosté vyřešení. Prostřednictvím výše uvedených

opatření je ovšem lze alespoň udržet v jistých mezích a jejich dopady, jak na hospodářství, tak na bezpečnost státu, nebudou tak výrazné.

Téma alkoholismu a boje proti němu v ruských dějinách i do budoucna nabízí řadu otázek k hlubšímu zkoumání. Vzhledem k tomu, že většina dosavadního výzkumu se zabývá problematikou alkoholismu či přímo protialkoholní kampaně osmdesátých let obecně a často jsou sledovány kroky centra, mohl by obohacující složku představovat výzkum vztahu k zavedeným opatřením na regionální úrovni či porovnání rozdílů přístupu ke kampani v kulturně rozdílných oblastech Sovětského svazu.

SUMMARY

The problem of Russian or Soviet alcoholism cannot be seen just as simplistic stereotype. It is one of the most serious problems with its roots deep in history. The local community is still struggling with it. Anti-alcohol campaign adopted in the eighties was the last aggressive action against this phenomenon. However, it failed to fulfill its declared goals and ended three years after its launch, mostly for economic reasons. Despite these facts, it is impossible to declare it a complete failure.

In quantity it was characterized by a greater number of negative rather than positive consequences. Based on these findings, it can be stated that its radicalism has taken a deep toll on the economy of the Soviet Union and largely deteriorated relationship of the population and the country leadership, because it was a significant invasion of privacy and a violation of a long-lived tradition. Mandatory measures also did not take into account that alcohol addiction is an illness whose overcoming is difficult and time consuming.

Anti-alcohol campaign could also be one of the factors of the Soviet Union's collapse. However, it is necessary to appreciate its partial positive impacts. The intention itself to overcome such a problem the alcoholism presented cannot be omitted. The measures taken were involved in saving considerable number of lives of Soviet citizens.

This success was primarily concerned with the secondary effects of alcoholism - for the duration of the campaign the number traffic accidents , workplace accidents and criminal incidents was lesser than before.

In the case of alcoholism itself and illnesses alcoholism lead to it is difficult to assess the results. The campaign lasted only a short period, so it can be argued it had very little effect in the reduction of addiction. Most of individuals who already had alcohol problems would always find their way to obtain it and made little to no progress towards recovery.

The campaign itself however, could represent a solid foundation, which in the case of modifying its methods might have had some potential to lead towards improvement. Another positive feature is the very intention to address the issue to the extent of a state-

wide campaign. Its main supporters Mikhail Gorbachev, Yegor Ligatchev and Mikhail Solomentsev can be criticized for not learning from the previous attempts of alcohol treatment activities of the previous governments, despite many indications of possible failure. It is however possible, to appreciate their decision particularly for the reason that these state officials took this step at all.

Besides the positive intention to change the situation in the country, the country's leadership has committed a number of serious errors. The first significant error was the mere fact that Gorbachev took this radical step towards changing the society very early in his term, prior to the implementation of other likely to be more important changes.

The second major mistake was the form of the campaign. Based on the discussions between the leaders of the Soviet Union, it is clear that top management was aware of the discrepancies between the declared goals and the subsequent actual results of the campaign even before its introduction.

Many have voiced their opinion that the planned measures are absurd and impossible to implement and supported a more moderate way for the campaign. An option of a long-term campaign against alcoholism to gradually change the drinking habits of the population and to regulate the assortment of sold alcoholic beverages was proposed. (The regulation was primarily focused on limiting access to cheap vodka and supporting sales of beer and wine).

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární zdroje

Frederick Engels, „The Condition of the Working Class in England“, *Marx/Engels Internet Archive*, <https://www.marxists.org/archive/marx//works/1845/condition-working-class/> (staženo, 1.4.2014).

Raisa Gorbačeva, *Ja nadejus...* (Moskva: Novosti, 1991), 187 s.

Mikhail Gorbachev, „On Women and the Family“, *Population and Development Review*, Vol. 13, No. 4 (Prosinec, 1987): 757-759.

Michail Gorbačev, *Sobranije sočinenij. Tom 2, Mart 1984 – oktjabr 1985* (Moskva: Izdatel'stvo Ves' mir, 2008), 613 s.

Michail Gorbačev, *Žizn' i reformy: Kniga 1* (Moskva: Novosti, 1995), 597 s.

Alexandr N. Jakovlev, *Omut pamjati* (Moskva: Vagrius, 2001), 603 s.

Jegor Ligačev, *Izbrannyje reči i stat'ji* (Moskva: Polizdat, 1989), 320 s.

Jegor Ligačev, *Kto predal SSSR?* (Moskva: Eksmo, 2010), 357 s.

Nikolaj Ryžkov, *Glavnyj svidetel'* (Moskva: Algoritm, 2009), 113 s.

Michail Solomencev, *Začistka v Politburo: Kak Gorbačev ubiral „vragov perestrojki“* (Moskva: Algoritm, 2011), 112 s.

Vitalij I. Vorotnikov, *Chronika absurda. Otdelenie Rossii ot SSSR* (Moskva: Algoritm, 2011), 175 s.

„Bryzgi šampanskogo, ili privet iz Kryma“, *Trezvosť i kul'tura*, No.8, (1987).

„O merach po preodoleniu p'janstva i alkogolisma“ in *Sbornik dokumentov i materialov: Uskorenje social'no-ekonomičeskogo razvitija strany-zadača vsej partii, vsego naroda* (Moskva: Izdate'lstvo političeskoj literatury, 1986), 217-222.

Trezvosť i kul'tura, No.12, (1987).

Trezvosť i kulťura, No.2, (1987).

„Trudy pervogo Vserossijskogo sjezda po bor’be s p’janstvom“,
http://www.arhiv.tvereza.info/pubs/congress_1910.pdf (staženo, 1.3.2012).

Sekundární literatura

Knihy

Thomas F. Babor, *Alcohol: No Ordinary Commodity: Research and Public Policy* (Oxford: Oxford Medical Publications, 2010), 384 s.

Archie Brown, *The Gorbachev Factor* (New York: Oxford University Press, 1997), 406 s.

Klara Cetkin, *Vospominanija o Lenine* (Moskva: Gospolitizdat, 1955), 72 s.

Katherine B. Eaton, *Daily Life in the Soviet Union* (Westport: Greenwood press, 2004), 320 s.

Igor J. Frojanov, *Pogruženije v bezdnu: Rossija na ischode XX veka* (Sankt-Petersburg: Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet, 1999), 794 s.

David. J. Hanson, *Preventing Alcohol Abuse: Alcohol, Culture, and Control* (Westport: Greenwood Publishing Group, 1995), 140 s.

Philip Hanson, *From Stagnation to Catastroika: Commentaries on the Soviet Economy, 1983-1991* (New York: Praeger, 1992), 255 s.

Dwight B. Heath, (ed.), *International Handbook on Alcohol and Culture* (Westport: Greenwood, 1995), 391 s.

Dwight B. Heath, *Drinking Occasions: Comparative Perspectives on Alcohol and Culture* (New York: Brunner-Routledge, 2012), 240 s.

Patricia Herlihy, *Strategies of Sobriety: Temperance Movements in Russia 1880-1914* (Woodrow Wilson Institute Center for Scholars, 1990), 26 s.

Galina Karpova, „Vypjom za Rodinu! Pitelnye praktiki i gosudarstvennyj kontrol' v SSSR“, in *Sovetskaja social'naja politika: sceny i dejstvujuščie lica, 1940 - 1985*, ed. Jelena Jarskaja-Smirnova, Pavel Romanov. (Moskva: Variant, 2008), 337-358.

Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 266 s.

- G. Kirjuščenko, F. N. Petrova, *Alkohol'naja pravovaja politika a antialkohol'noe zakonodatelstvo sovjetskogo gosudarstva: uroki istorii i puti soveršenstvovanija* (Sankt-Peterburg: MVD Rossii, 1998), 156 s.
- Igor Kurukin, Jelena Nikulina, *Povsedněvnaja žizn' russkogo kabaka ot Ivana Groznogo do Borisa Jelcina* (Moskva: Molodaja Gvardija, 2007), 519 s.
- Bohuslav Litera, Miroslav Tejchman, Jiří Vykoukal, *Východ – Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989* (Praha: Libri, 2000), 860 s.
- Martin McCauley, *The rise and fall of the Soviet Union* (New York: Routledge, 2008), 522 s.
- Vladimir Medinskij, *O Russkom pjanstve, leni i žestokosti* (Moskva: OLMA Media Grupp, 2008), s. 527.
- Mervyn Matthews, *Poverty in the Soviet Union: The Life-styles of the Underprivileged in recent years* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 244 s.
- Alexandr Nemcov, *Alkohol'naja smertnost' v Rossii, 1980-90-e gody* (Moskva, 2001), 60 s.
- Viljam Pochlebkin, *Čaj i vodka v istorii Rossi*. (Krasnojarsk: Krasnojarskoje knižnoje izdatelstvo, 1995), 208 s.
- Mark Schrad, *Vodka Politics: Alcohol, Autocracy, and the Secret History of the Russian State* (New York: Oxford University Press, 2014), 448 s.
- Anatolij Sobčak, *Žila-byla kommunističeskaja partija* (Sankt-Peterburg: Lenizdat, 1995), 238 s.
- Irina R. Takala, *Veselije Rusi: istorija alkohol'noj problémy v Rossii* (Sankt-Peterburg: Žurnal Neva, 2002), 335 s.
- Stephen White, *Russia goes dry: Alcohol, State and Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 266 s.

Odborné články

Alain Blum, Alain Monnier, „Recent Mortality Trends in the U.S.S.R.: New Evidence“, *Population Studies: A Journal of Demography*, Vol. 43, (1989): 211-241.

Richard Cooper, „Smoking In The Soviet Union“, *British Medical Journal*, Vol. 28, No. 6341, (1982): 549-551.

Isaac A. Hourwich, „The Economic Condition of Russia“, *Journal of Political Economy*, Vol. 12, No. 4, (září 1904): 556.

Martin McKee, Vladimir Shkolnikov, „Understanding The Toll Of Premature Death Among Men In Eastern Europe“, *British Medical Journal*, Vol. 323, No. 7320, (Listopad, 2001): 1051-1055.

Andrej Nikolajev, „Antialkohol'nye kampanii XX veka v Rossii“, *Voprosy istorii*, No.11, (Listopad 2008): 67-78.

Michael Ryan, „Life Expectancy And Mortality Data From The Soviet Union“, *British Medical Journal*, Vol. 296, No. 6635, (Květen 1988): 1513-1515.

Daniel Tarschys, „Alcohol Policy, 1985-88“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 45, No. 1, (1993): 7-25.

Vladimir G. Treml, „Death from Alcohol Poisoning in the USSR“, *Soviet Studies*, Vol. 34, No. 4 (Říjen, 1982): 487-505.

„The Russian Vodka Monopoly“, *The British Medical Journal*, Vol. 2, No. 2855, (Září 1915): 444-445.

Christopher Williams, „‘Let’s Smash It!’“, Mobilizing the Masses against the Demon Drink in Soviet-Era Health Posters,“ *Visual Resources: An International Journal of Documentation* (2012): 355-375.

Weby, e- články

Aleksej Bogomolov, „70 let nazad Stalin rešil, komu skol’ko nalivat‘ na fronte: Ictorija narkomovskich 100 gramm“, Komsomol’skaja Pravda, <http://www.kp.ru/daily/25932/2880769/> (staženo, 10.4.2014).

Jay Bhattacharya, Christina Gathmann, Grant Miller, „The Gorbachev Anti-Alcohol campaign and Russia’s mortality crisis“, *Stanford University*, https://iriss.stanford.edu/sites/all/files/iriss/Russia_mortality_crisis.pdf (staženo 4.3.2014).

„Life expectancy at birth,“ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2102rank.html> (staženo 5.4.2014).

Serger Gurijev, Oleg Cyvinskij, „Antialkohol’naja kampanija Gorbačeva spasla 1,6 mln žiznej, a ee zaveršenije privelo k dopolnitel’nym 2,15 mln smertej,“ Vedomosti, http://www.vedomosti.ru/opinion/news/10921581/vysokie_deti_gorbacheva (staženo, 5.11.2013).

Serger Gurijev, Oleg Cyvinskij, „Ratio economica: Vodka i sigarety,“ Rossijskaja ekonomičeskaja škola, <http://www.nes.ru/ru/media/publications/2008/may/sguriev-vedomosti-may13> (staženo 1.4.2014).

Artem Krečetnikov, „Proigrannaja kampanija“, BBC Russian, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/2005/perestroika/newsid_4437000/4437647.stm, (staženo 1.4.2014).